

О. М. Ніколенко, О. В. Орлова, Л. Л. Ковальова

ЗАРУБІЖНА ЛІТЕРАТУРА

Підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти
(рівень стандарту)

Київ
«Грамота»
2018

Рубрики підручника:

— ключі до твору;

— формування компетентностей;

— у просторі читання;

— мистецька вітальня;

— квіти з України;

— QR-код.

— культура різних народів;

Ніколенко О. М.

Зарубіжна література : підруч. для 10 кл. закл. загальн. серед. освіти (*рівень стандарту*) / О. М. Ніколенко, О. В. Орлова, Л. Л. Ковальова. — К. : Грамота, 2018.

ISBN

Підручник відповідає чинній програмі із зарубіжної літератури для 10–11 класів (2017, рівень стандарту).

У ньому вміщено інформацію про шедеври далеких епох, яскраві огляди періоду пізнього романтизму й переходу до реалізму, розвитку роману XIX ст., формування течій раннього модернізму, явищ « нової драми » наприкінці XIX — на початку XX ст., а також популярні серед молоді різних країн твори сучасної літератури.

Підручник створений на основі компетентнісного підходу. Компетентнісні запитання й завдання сформульовані відповідно до Концепції Нової української школи та Рекомендацій Європейської Ради.

До кожного розділу подано художні тексти (цілісно або ключові епізоди з коментарями), а також QR-коди з посиланнями на телевізійні (авторські) експрес-уроки, що допоможуть учням розширити уявлення про класичну й сучасну літературу, сформулювати вміння й навички роботи з різними джерелами інформації, поринути в захопливий світ книжок.

З ЧЕРВОНОЮ КАЛИНОЮ – У ШИРОКИЙ СВІТ!

А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо!
Народна пісня

Україна — це історія, минуле та сучасність. Наші предки століттями виборювали незалежність, торували вільний шлях для своєї країни. Земля, де ми народилися й живемо, дає нам силу та міцність. Ми не тільки пишаємося гордою назвою «українці», а й утверджуємо її на початку XXI ст. Україна буде існувати й розвиватися лише тоді, коли кожен із нас працюватиме для процвітання Батьківщини, дбатиме про неї, оберігатиме й захищатиме.

Українці — це люди, які не тільки красиво говорять про любов до неньки-України, а й ті, хто щоденно відчуває її біль і турботи, прагне прославити її добрими вчинками та чесною працею.

Протягом віків непросто складалася доля в наших співвітчизників. Вони пройшли через важкі випробування й життєві перешкоди. Долаючи труднощі, відстоюючи свободу й незалежність, заробляючи шматок хліба, сотні тисяч українців були розпорошені по всьому світу. Але вони завжди пам'ятали про рідну землю, свої корені. Виїжджаючи до чужих країн, везли у вузлику зменшку рідної землі й на новому місці садили вербу та калину, які споконвіку були символами України.

Українців здавна вважали висококультурною нацією. Тому нині, якщо ми хочемо розбудувати нову цивілізовану Україну, маємо усвідомити, що без збереження народних традицій, українських пісень, української мови немає дороги в щасливе майбутнє.

Духовність, культурні цінності та національні пріоритети є запорукою розвитку нашої держави. Українська та світова культура, твори художньої літератури й мистецтва відкривають нам джерела цілющої краси, що здатна врятувати світ.

Читаючи геніальні твори наших видатних письменників Григорія Сковороди, Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Миколи Гоголя, ми відчуваємо себе справжніми українцями, які здатні мислити, творити, розвиватися.

Однак із творів зарубіжних письменників, від Гомера й до сучасних, ми також можемо почерпнути й навчитися багато чого. У цьому навчальному році ми ознайомимося з історією, традиціями та культурою різних народів.

Отже, з Україною в серці, з червоною калиною вирушаймо в широкий світ зарубіжної літератури й мистецтва!

ВСТУП ЛІТЕРАТУРА В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Сучасний світ швидко змінюється на наших очах. Ми повинні не наздоганяти його, а визначати його рух власною думкою, мораллю, волею. А без читання книжок це нікому не вдасться.

П. Коельйо

Значення художньої літератури для людини й людства XXI ст. Сучасний світ швидко змінюється й набуває нових ознак, яких не було ще в минулому столітті. Передусім сучасний світ є дуже *інформаційним*. Більшість із нас вільно користується Інтернетом, мобільними телефонами, iPhone, iPad, Skype тощо. Новітні засоби інформації визначають не тільки прогрес держави, а й успішність кожної особистості, її реалізацію в суспільстві. Тому тим, хто володіє інформацією, уміє її знаходити й користуватися нею, належить майбутнє. Однак не треба забувати про те, що серед різноманітних інформаційних потоків не можна втратити таке важливе духовне джерело, як художня література. Французький письменник XVIII ст. Вольтер зазначав, що «людина, яка не читає, розраховується за це своїм життям; нація, яка не читає, розраховується за це своєю історією».

Сучасний світ є також *високотехнологічним*. Люди XXI ст. розробляють і використовують новітні технології. Нині надзвичайно зростає значення моралі, особистого духовного вибору людини, від якої залежить, з якою метою — доброю чи злою — ці технології будуть застосовані. Від моралі нинішнього покоління буде залежати збереження всієї цивілізації та навколишнього середовища. А без художньої літератури неможливе формування моральних якостей людини та її ціннісних орієнтацій.

Специфіку сучасного світу визначає й *глобалізація*. У XXI ст. відбуваються невіддільні процеси відкриття кордонів, об'єднання різних країн, націй та народностей задля загальних цілей. Утім, глобалізація має як позитивні, так і негативні наслідки. В умовах глобалізації світ увійшов у нову реальність, яка вимагає жити за принципами «глобального онлайну», тобто розвиватись в унісон з іншими державами. Наслідком глобалізації є формування й відповідного типу «глобалізованої особистості» — людини, яка швидко інтегрується в «загальне», дещо втрачаючи «особистісне» і «національне». Унаслідок цього кожна держава постає перед необхідністю протистояти глобалізаційним викликам. У глобалізованому світі кожній людині й народові потрібно навчитися жити не тільки з урахуванням загальних інтересів, а й зберігати національні корені, ідентичність, традиції. У зв'язку з цим зарубіжна література як сукупність різних національних літератур, що мають подібні закономірності й етапи розвитку та водночас зберігають самобутність, може стати духовним орієнтиром у глобалізованому світі, дати приклад того, як «загальне» не підкоряє, а узгоджується з «національним», вияскравлює неповторність кожного народу.

У процесі глобалізації сучасного світу зростає значення іноземних мов, а також рідної мови й культури, які сприяють збереженню національних цінностей. Зарубіжна література дає змогу «чужого навчатись», краще засвоїти іноземні мови (якщо читати твори мовами оригіналів) і шедеври мистецтва слова різних країн, а також усвідомити національні культурні здобутки, своє місце в історії світової культури.

Ще однією важливою ознакою сучасного світу є *мультикультурність*. Це явище визначають як співіснування в єдиному просторі різноманітних культурних утворень, що відбувається на тлі процесів комунікації, взаємообміну й водночас протистояння різних культур. У процесі входження України до цивілізованого світу вивчення художньої літератури відіграє дуже важливу роль, адже, читаючи твори зарубіжних авторів, ми інтегруємо світовий духовний досвід у свій український простір, учимося поважати людей іншого кольору шкіри, мови, віросповідання, а головне — учимося *діалогу культур*, який так потрібен в умовах мультикультурності. Тож вивчення зарубіжної літератури є своєрідною підготовкою до життя в сучасному світі, шляхом до культурної взаємодії й порозуміння з іншими народами.

Прикметною ознакою сучасного світу є також *трансформаційність*, тобто його здатність швидко змінювати свої форми (економічні, політичні, культурні тощо) та утворювати нові структури. Швидка видозмінюваність сучасного світу, його трансформаційність висунули перед освітою питання про адекватність і співвідносність світу молоді до світу сучасного. Дуже важливо, щоб у світі, де все стрімко змінюється, залишалися незмінними духовні цінності, а вони закарбовані передовсім у мистецтві слова. Залучення до скарбниці художньої літератури (класичної та сучасної) дасть можливість молоді, з одного боку, швидко адаптуватися до змін у світі, а з іншого — спиратися на моральні пріоритети, які виробило людство протягом різних епох.

У сучасному світі швидко змінюються не тільки його сутнісні ознаки, а й саме *ставлення до світу*. У цивілізованих країнах сформувався нове *перспективне мислення* — *мислення третього тисячоліття*. Його характерними ознаками є: 1) повага до людей різних культур, рас і національностей; 2) усвідомлення спільної відповідальності за мир і долю світу у XXI ст.; 3) формування вміння вчитися протягом життя та швидко адаптуватися відповідно до змін соціокультурного й мультикультурного середовища; 4) опанування іноземних мов, духовних здобутків інших народів, розширення культурних зв'язків із представниками різних країн; 5) глибоке відчуття, захист і збереження свого, рідного в умовах глобалізації.

Читання — активний діалог автора та читача

Що таке читання художньої літератури? На це просте, на перший погляд, запитання кожен дасть відповідь. Одні скажуть, що це засвоєння нової інформації, другі — що це задоволення, якщо книжка цікава, треті — що це процес мислення... Відомий психолог Л. Виготський уважав, що читання — це не просто передання певних знань і фактів, а ще й особлива розмова автора та читача, іншими словами — діалог через відстані й часи. Автор художнього твору є носієм культури свого часу, представником свого покоління та цінностей доби. Тому «спілкування» (завдяки читанню) з авторами зарубіжних творів збагачує нас досвідом різних країн, народів і часів. У процесі цього діалогу читач не повинен бути пасивним. Він має думати, осмислювати, робити висновки й навіть сперечатися, не погоджуватися з автором.

А ви як думаєте?

Формування читача в епоху цифрових технологій. Цифрові технології відіграють провідну роль у розвитку сучасного світу й людини. Ті, хто прагнуть бути успішними в третьому тисячолітті, мають навчитися застосовувати цифрові технології для професійного й особистісного розвитку. Цифрові технології є дуже корисними для читання художньої літератури, для розширення кола читацьких інтересів. Щоб знайти потрібну книжку, можна не тільки звернутися до бібліотеки або книгарні, а й вийти в широкий простір Інтернету. Електронні книжки можна «скачувати» на технічні носії й читати з інтересом і захопленням. Однак справжні читачі знають, що ні з чим не можна порівняти гортання сторінок паперових книжок, їхній запах, неповторну атмосферу... У культурних родинах книжки передають у спадок, дарують, дбайливо зберігають, перечитують, обговорюють...

Нині кожна бібліотека зазвичай має цифрове сховище, розгалужену електронну систему роботи з читачами завдяки мережі Інтернет. Деякі сучасні письменники теж мають власні портали, ведуть діалог зі своїми прихильниками, обмінюються інформацією. Є також спеціальні сайти, присвячені різним жанрам, наприклад науковій фантастиці, фентезі, поезії та іншим. Видавництва, які займаються друкуванням художньої літератури, мають свої сайти, на яких презентують книжкові новинки, ведуть роботу з читачами. Замовлення книжок через Інтернет стало звичною справою у XXI ст. А ще зміст книжок обговорюють у соціальних мережах, блогах, порталах. Про книжки, які дуже сподобалися, активні читачі створюють буктрейлери — ролики-анотації, що ілюструють найяскравіші моменти літературного твору, поєднуючи рекламу, кіно, літературу, музику, візуальне мистецтво, а також електронні й інтернет-технології.

У широкому світі Інтернету можна знайти чимало цікавих книжок. Головне — читати їх, думати, насолоджуватися! У нашому стрімкому світі, коли ритм життя прискорюється, важливо читати не поспіхом, а вдумливо й з інтересом. «Нікого не можна примусити читати, — зазначає французький учитель і письменник Д. Пеннак, — але можна знайти в читанні художньої літератури особливий смисл і величезну радість». Тому читайте вдома, читайте в школі, на вулиці, у транспорті — скрізь, де б ви не були! Читайте спочатку й з кінця, перечитуйте улюблені сторінки, діліться своєю радістю від читання з іншими!

Оригінали й переклади художніх творів. Література кожного народу є не тільки його власним надбанням. Найкращі твори національних літератур стають загальним надбанням і входять до скарбниці світової літератури. Твори музичного мистецтва, живопису, скульптури, архітектури зрозумілі всім людям, твори ж літератури потребують перекладу. Жодна людина не може знати всі мови світу. Тому для того, щоб ми могли ознайомитися з надбаннями інших країн і народів, є люди, які досконало володіють іноземними мовами й професійно роблять дуже важливу справу — перекладають тексти з однієї мови іншою. Таких людей називають *перекладачами*.

Отже, *оригінал* — це текст, створений тією мовою, якою володіє та яку обрав автор. А *переклад* — це відтворення змісту усного висловлювання чи писемного тексту засобами іншої мови. Переклади бувають різними. Їх виокремлюють залежно від того, наскільки близько до

Коли в Україні почали перекладати іншомовні тексти?

Мистецтво перекладу було здавна відомо в Київській державі, де з часів прийняття християнства (988 р.) перекладали біблійні й богослужбові книги, твори церковних діячів тощо. Важливий внесок у розвиток перекладу зробив великий київський князь *Ярослав Мудрий* (близько 983–1054 рр.). При дворі Ярослава Мудрого була заснована школа переписувачів книг із різних мов. До Києва були запрошені знавці різних мов, які ставали викладачами цієї школи. З поширенням друкарства в Україні значну кількість літератури перекладали не лише в монастирях, а й в університетах. При університеті Святого Володимира вченими був організований гурток, який забезпечував друкарів перекладами богословських і навчальних текстів. Великий внесок у справу залучення України до духовних здобутків світу здійснила Києво-Могилянська академія, заснована в 1636 р.

оригіналу перекладач відтворив текст іншою мовою. Переклад, здійснений з оригінального першотвору, називають *прямим*. Він може бути *буквальним* (або *дослівним*), коли зберігаються чужомовні конструкції. Утім, дуже часто мови різних народів відрізняються своїми лексичними, граматичними чи синтаксичними особливостями. Відмінне культурне тло зумовлює пошук аналогів там, де неможливо абсолютно зберегти чужомовні структури. Тому щоб відтворити певні слова чи вирази іншою мовою, перекладач шукає подібні (близькі за змістом і формою) відповідники (еквіваленти) в іншій мові. Переклад, створений на основі допоміжних текстів (а не першоджерела), називають *непрямим*.

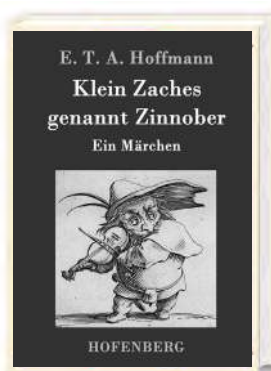
Повний переклад — це переклад усього обсягу тексту до найменших дрібниць. А *неповний переклад* — це відтворення лише основних положень тексту, його окремих частин та елементів.

Точний переклад має на меті відтворення не лише змісту, а й формальних ознак першоджерела, дає повне уявлення про систему художніх засобів і стиль оригіналу. Однак, на відміну від дослівного, точний переклад є вже пристосованим до мови, якою він здійснюється, відповідаючи її літературним нормам. Точний переклад художнього твору відтворює, крім змісту та формальних ознак, його образність, емоційну атмосферу, нюанси смислів. А *неточний переклад* має відхилення як від змісту, так і від форми оригіналу.

Художній текст суттєво відрізняється від нашого практичного мовлення. Щоб зробити переклад художнього твору, недостатньо знати мову оригіналу й мову перекладу. Треба знати життя обох народів, спосіб їхнього мислення, історію, традиції, звичаї. *Художній переклад* є явищем одразу двох літератур — народу, мовою якого створювався оригінал, і народу, мовою якого він перекладається. Цей твір має зберігати колорит іноземності, але водночас бути зрозумілим іномовному читачеві. Художній переклад відіграє важливу роль у процесі культурного обміну й взаємозбагачення народів, у справі утвердження миру на Землі.

Художній переклад відрізняється від оригіналу тим, що оригінал — завжди один, він існує в остаточній і незмінній формі, а єдино можливого перекладу не буває, кожен перекладач надає першоджерелу власних відтінків і своєрідних ознак.

В українській перекладацькій традиції існує такий вид творчої діяльності, як *переспів*. Це вже не переклад, а авторський твір (як правило, віршований), у якому митець, використовуючи іншомовне джерело, висловлює власні погляди. Фактично це новий самостійний текст, створений за мотивами оригіналу.

Обкладинки до казки-повісті Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес, на прізвисько Циннобер»

Дизайн Т. Шульца-Оверхайге, 2016 р.
Використано малюнок Ж. Калло, 1616 р.

Переклад Є. Поповича та С. Сакидона.
Ілюстрація В. Єрка, 1998 р.

Діалог культур

Будь-яка культура не може розвиватися відокремлено від інших. Один із відомих літературознавців ХХ ст. М. Бахтін обґрунтував термін «діалог культур», що означає взаємодію, взаємообмін, взаємозбагачення культур, їхнє своєрідне «спілкування» і «взаємодоповнення». У галузі художньої літератури «діалог культур» виявляється в різних формах: інтерпретація митцями різних країн і народів відомих міфів, «вічних» сюжетів та образів; творче використання традицій та їхнє оновлення завдяки власному досвіду; звернення до актуальних тем і проблем минулого й сучасного та ін. У «діалозі культур», у засвоєнні «чужого» важливо не втратити «своє», національне, рідне, що визначає специфіку кожної культури.

Специфіка художнього перекладу

1. Точність відтворення основного змісту, форми й відтінків (домінант оригіналу).
2. Літературність (відповідність нормам літературної мови).
3. Урахування традицій та звичаїв народів, специфіки їхнього життя, епохи, мови.
4. Художня цілісність, гармонійність.
5. Перекладні твори повинні мати той самий емоційний вплив на читача, як і оригінал рідною для митця мовою.
6. Перекладні твори мають збагачувати рідну літературу новим поетичним змістом, образністю, римами тощо.

Перекладна література як важливий чинник формування української нації. Україна прагне ввійти до кола цивілізованих країн світу, підняти рівень української економіки й життя до високих міжнародних стандартів. Для реалізації цієї мети потрібно краще знати культуру, літературу, традиції, звичаї наших близьких і далеких сусідів. Тому ознайомлення зі здобутками мистецтва різних країн і народів наближає нас одне до одного, дає змогу краще зрозуміти національні особливості й розбудувати спільний дім під назвою «Земля». Завдяки художнім перекладам літературних творів різних країн і народів українська нація постійно збагачується й оновлюється. Через літературу «чуже» стає «своїм», корисним і потрібним для нас, українців. Українська нація завжди була високоосвіченою й висококультурною. Тому й у третьому тисячолітті ми маємо читати й по-новому відкрити для себе найкращі книжки світу, бо тільки культура, рідна та світова, може об'єднати людей та забезпечити поступ у щасливе майбутнє!

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Обізнаність. 1. Розкрийте специфіку сучасного світу та роль художньої літератури в ній. **2.** Які види художніх перекладів ви знаєте? Наведіть приклади, використовуючи ваш читацький досвід. **Читацька діяльність. 3.** Як ви розумієте діалог автора й читача? **4.** З чого, на вашу думку, складається поняття «читацька діяльність»? **Людські цінності. 5.** У чому полягає цінність художньої літератури для сучасної людини й людства? **Комунікація. 6.** Дискусія «Як залучити до читання сучасну молодь?». **Ми — громадяни. 7.** Які твори зарубіжної літератури є особливо важливими для формування української нації? Обґрунтуйте. **Сучасні технології. 8.** За допомогою Інтернету знайдіть різні визначення поняття «діалог культур». Прокоментуйте. **9.** Ознайомтесь із сайтом обласної бібліотеки вашого регіону. Розкажіть про його організацію. **10.** Знайдіть сайти сучасних письменників або книжкових видавництв (1–2 за вибором). Розкажіть про книжкові новинки та цікавинки. **Творче самовираження. 11.** Складіть усний твір на тему «Чи потрібні книжки в третьому тисячолітті?». **Лідери й партнери. 12.** Робота в групах. Створіть і презентуйте буктрейлер улюбленого твору. **Довкілля та безпека. 13.** «Краса врятує світ» — так писав Ф. Достоєвський. Від чого, на ваш погляд, можуть урятувати книжки сучасне покоління? **Навчаємося для життя. 14.** Дайте відповіді на запитання й оцініть себе як читача (від 1 до 12 балів): а) Як часто ви ходите до бібліотеки? б) Скільки книжок за рік ви прочитали? в) Які п'ять книжок привернули вашу увагу протягом року? г) Яких українських перекладачів ви знаєте? Які твори вони переклали? г) Чи користуєтеся ви електронними ресурсами для збагачення кола читання? Якими? д) Чи любите ви читати? Чому? е) Порадьте своїм однокласникам прочитати щось цікаве. Порівняйте й обговоріть свої відповіді в класі.

ЗОЛОТІ СТОРІНКИ ДАЛЕКИХ ЕПОХ

СТАРОДАВНЯ ГРЕЦІЯ ЕТАПИ Й ШЕДЕВРИ АНТИЧНОСТІ

Античність — життєдайне джерело мистецтва світу.

І. Франко

Античність називають сукупність надбань давніх греків і римлян, що становить фундамент європейської культури. Хронологічні межі античності охоплюють період приблизно з VIII ст. до н. е. до V ст. н. е. Давньогрецька й давньоримська культури (а частиною їх є література) належать до *античності*. Давньогрецька література давніша за давньоримську, її створювали давньогрецькою мовою, а появі передував тривалий період розвитку фольклору й міфології. Давньоримська література виникла на п'ять століть пізніше, її створювали латиною. І давньогрецька, і давньоримська літератури ґрунтуються на міфології, що стала невичерпним джерелом для художніх творів від давнини до сучасності.

Важливою ознакою античної літератури є оспівування краси людини, її фізичної й духовної сили, зв'язку зі своїм родом і землею. Для митців античності особистість була носієм розуму й гармонії. Античну культуру називають *антропоцентричною*, бо людина була поставлена в центрі світобудови.

У людських образах найчастіше втілювали богів і міфологічних героїв, які відображали уявлення митців про побудову світу, явища природи, людську сутність, добро і зло. За часів античності сформувалися такі важливі поняття, як громадянський обов'язок, добродесність, краса, мистецтво. Античні митці створили еталонні зразки духовної культури, дали світові повчальні уроки гуманізму.

Античність справила великий вплив на подальший розвиток світової культури. Іван Котляревський та Леся Українка, Іван Франко й Микола Вороний, Райнер Марія Рільке та Микола Зеров, Олександр Пушкін та Осип Манделштам — це неповний перелік митців, які черпали натхнення з античності. Що ж приваблює людство в античності? У чому полягає своє-

Народження Афродіти.
Греція. V ст. до н. е.

Мирон. Дискобол.
Греція. V ст. до н. е.

рідність цієї доби? Які скарби античності не втратили своєї привабливості й нині? Про це потрібно знати людям третього тисячоліття!

СПЕЦИФІКА ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Етап	Різновиди літератури, представники
Архаїчний (до VIII ст. до н. е.): долітературний період, гомерівський період	міфи, твори героїчного епосу (<i>поєми «Іліада» та «Одіссея» Гомера</i>)
Класичний (VIII–IV ст. до н. е.): після-гомерівський період, аттичний період	драма (<i>Феспід, Есхіл, Софокл, Евріпід, Арістофан</i>), лірика (<i>Алкей, Сапфо, Анакреонт, Тиртей, Архілох</i> та ін.), історіографія (<i>Геродот, Фукидід</i>), красномовство (<i>Демосфен</i>), філософія (<i>Сократ, Платон, Арістотель</i>), байка (<i>Езон</i>)
Елліністичний (кінець IV–II ст. до н. е.)	філософія (<i>Диоген, Епікур</i>), комедія (<i>Менандр</i>), інтимна лірика (<i>Феокрит</i>)
Римський (середина II ст. до н. е. – IV ст. н. е.)	наукова проза (<i>Плутарх</i>), роман на міфологічній основі

СПЕЦИФІКА ДАВНЬОРИМСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Етап	Різновиди літератури, представники
Література доби республіки (до 31 р. до н. е.): долітературний період, період ранньої римської літератури, література періоду громадянських війн	міфи, переклади й наслідування грецьких творів, драма (<i>Плавт, Теренцій</i>), історіографія, лірика (<i>Публій Валерій Катон</i>), філософія (<i>Епікур</i>)
Література епохи імперії (31 р. до н. е. – 476 р. н. е.): література ранньої імперії, або «золота доба» Августа, «срібна доба» римської літератури, література пізньої імперії	епічна поема (« <i>Енеїда</i> » <i>Публія Вергілія Марона</i>), лірика (<i>Квінт Гораций Флакк, Гай Корнелій Галл, Публій Овідій Назон, Альбій Тібулл</i> та ін.), філософія (<i>Луцій Анней Сенека</i>), драма (<i>Луцій Анней Сенека</i>), байка (<i>Федр</i>), сатира (<i>Марк Валерій Марціал</i>), роман (<i>Луцій Апулей</i>)

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Обізнаність. 1. Розкажіть про історію давньогрецького театру. **2.** Що вам відомо про розвиток лірики? Які види давньогрецької лірики ви знаєте? **3.** Які етапи давньогрецької та давньоримської літератури, на ваш погляд, найбільш плідні? Поясніть. **Читацька діяльність. 4.** Пригадайте драматичні твори античності, які ви читали. Які сюжети покладено в їхню основу? **5.** Назвіть жанрові ознаки трагедії та комедії. Продемонструйте на прикладі прочитаних творів. **Цінності. 6.** Які цінності утверджуються в мистецтві античності? Наведіть приклади з відомих вам творів. **Сучасні технології. 7.** За допомогою Інтернету та довідкової літератури підготуйте презентацію на тему: а) «Історія одного шедевра античності»; б) «Мій улюблений письменник античності» (1 за вибором).

Гомер

(приблизно VIII ст. до н. е.)

Гомер виховав Грецію, а відлуння його поем чує весь світ.

Платон

Про славетного поета Стародавньої Греції *Гомера* відомо більше легенд, аніж достеменних фактів. Кілька грецьких міст сперечалися за право називатися батьківщиною Гомера. Імовірно, він був уродженцем *Іонії*, одного з міст Малої Азії. Найбільший доробок Гомера — поеми «Іліада» та «Одіссея», створені у VIII ст. до н. е. Тривалий час поеми передавали з уст в уста, а в VI ст. до н. е. правитель Афін Пісістрат наказав їх записати, щоб зафіксувати остаточний текст. Пізніше вчені з м. Александрії поділили кожен поему на 24 пісні. Ці тексти поем дійшли до наших днів і є найдавнішими пам'ятками літератури античності.

Питання про походження Гомерових поем та їхнє авторство відоме в науці як «гомерівське питання». До XVIII ст. Гомера вважали одноосібним автором поем «Іліада» та «Одіссея». Проте в 1795 р. німецький учений Ф. А. Вольф висунув гіпотезу про фольклорне походження творів. У першій половині XIX ст. К. Лахман обґрунтував «теорію малих пісень», згідно з якою поеми були створені як поєднання окремих, численних, уже готових пісень. Тоді ж Г. Герман висунув «теорію зерна», вважаючи, що спочатку існував якийсь невеликий за обсягом прототип сюжету, який потім доповнювали різні автори новими піснями. Наприкінці XIX ст. вчені почали рішуче обстоювати думку про колективний, народний характер поем та їхнє фольклорне походження. Уважають, що поеми «Іліада» та «Одіссея» виникли як розповідні міфи, які протягом багатьох століть удосконалювалися й трансформувалися, поки не з'явився талановитий рапсод, який надав цим пісням цілісної та естетично довершеної форми. Ним міг бути Гомер.

Ж. О. Д. Енгр. Апофеоз Гомера. 1827 р.
Дві жіночі фігури на сходах — алегорії
«Іліади» (ліворуч) та «Одіссеї» (праворуч).

Аеди й рапсоди

Виникнення епосу було закономірним процесом розвитку міфології. У давнину міфи були частиною магічного обряду. Те саме можна сказати й про перші форми епосу. Виконання епічних пісень відбувалося в присутності всього роду, тобто мало публічний характер. На ранньому етапі їх співали вождь роду, чаклун або всі члени роду в супроводі музичних інструментів. З часом пісні почав виконувати спеціальний співець — **аед** (від грецьк. *співаю*). Згодом слухачі чекали вже не просто розповіді про події або обрядові правила, а неповторних естетичних вражень. Так у Стародавній Греції утворилася своєрідна мистецька професія складача пісень, який міг вільно, керуючись власним естетичним смаком, комбінувати нові пісні з відомих міфів. Такого автора-співця називали **рапсодом** (від грецьк. *зшиваю, пісня*). Гомера теж можна назвати *рапсодом*.

Видатний поет італійського Відродження Данте Аліґ'єрі назвав Гомера «царем поетів», маючи на увазі величезний вплив Гомерового епосу на весь подальший розвиток літератури Європи та світу. Твори Гомера розповідають про далекі події, оповиті серпанком міфів, але водночас у поемах «Іліада» та «Одіссея» ідеться про одвічні проблеми, які й нині хвилюють людство, — війну і мир, особистість і колектив, любов і ненависть, життя і смерть. Гомерівські герої воюють і мандрують, кохають і страждають, їх випробовують боги й доля на духовну міцність. І тільки той, хто витримує випробування, здатен перемогти й досягти своєї мети. Таким є легендарний герой епічної поеми Одісей. Він не менш відомий, ніж герої «Іліади» — Ахілл і Гектор.

Разом з Одісеем ми вирушаємо в захопливу подорож сторінками Гомерового епосу, де на вас чекають цікаві відкриття!

«ОДИССЕЯ». Думка про батьківщину. Сюжет «Одіссеї» тісно пов'язаний із подіями «Іліади» і є продовженням низки міфів про Троянську війну. Волею богів Одісей опиняється далеко від своєї батьківщини — острова Ітаки, де він був царем. Його дружина Пенелопа й син Телемах сумують за ним, а в домі, що залишився без господаря, порядкують чужі люди, які прагнуть заволодіти майном Одіссея, його дружиною й здобути владу над усім островом. Прагнучи врятувати матір і рідну домівку, Телемах вирушає в подорож на пошуки батька. Він зустрічається зі старим Нестором і царем Менелаєм, які воювали з Одісеем під мурами Трої.

Одісей з'являється лише в п'ятій пісні твору. Він уже вісім років перебуває на острові німфи Каліпсо, відірваний від родини та своєї землі. Герой шукає шляхи повернення на батьківщину. Однак Каліпсо не збирається відпускати його, але втручання богів допомагає Одісееві звільнитися. Розбурханим морем він пливе до омріяної Ітаки, але буря вщент розбиває пліт. Герой досягає невідомого берега вплав і, знесилений, засинає. Він потрапляє на острів Схерія, у країну феаків. Їхній правитель Алкіной гостинно прийняв Одіссея, а той розповів йому про свої пригоди. Феаки допомогли героєві дістатися до рідної землі.

Пергамент із фрагментом «Одіссеї»
(Пісня IV, вірші 639–663). III–IV ст. н. е.

Багато доріг і чимало поневірянь доведеться йому пройти, поки він знову не побачить Ітаку. Боги, природні стихії, ворожі сили й спокуси постійно випробовують Одіссея, але його душа невпинно лине до рідного дому. І, урешті-решт, герой досягає бажаної мети. Однак йому ще доведеться навести порядок у власному домі — перехитрити й повбивати зухвалих юнаків, які хазяйнували там, уважаючи Одіссея давно загиблим і примушуючи його дружину Пенелопу вийти заміж за одного з них. Разом із відданими йому слугами та сином Телемахом Одісей розправляється зі знахобнілими «женихами» і зустрічається з Пенелопою. У фіналі Одісееві вдається відновити зв'язок із родиною та своєю батьківщиною.

Окремі пісні з «Одіссеї» Гомера перекладали *Пантелеймон Куліш* та *Олександр Потебня*, *Іван Франко* й *Леся Українка*. Перший повний переклад «Одіссеї» віршованим розміром оригіналу здійснив *Петро Нищинський*, який підписував свої твори псевдонімом *Петро Байда*. Великим досягненням української перекладацької школи ХХ ст. стали переклади «Іліади» та «Одіссеї», здійснені відомим українським ученим, композитором і поетом-перекладачем *Борисом Теном* (*Миколою Хомичевським*).

У поемі Гомера «Одіссея» утверджується висока ідея любові до рідного краю та свого роду, що Батьківщина є потужним джерелом думок, почуттів і вчинків особистості.

Міф і реальність у творі. На відміну від «Іліади», де багато уваги приділено опису воєнних подій, в «Одіссеї» основну увагу зосереджено на показі тривалого й складного шляху Одіссея додому. Довкола подорожі героя розгортається розмаїтий і цікавий світ, де тісно поєднано міфологічне та реальне. Захопливі пригоди Одіссея (зустріч із кіклопом Поліфемом, перемога над сиренами, перебування в німфи Каліпсо, зустріч із чаклункою Кіркою та ін.), які ґрунтуються на давньогрецьких міфах, поєднуються з реалістичними описами побуту, людськими стосунками й психологією героїв.

Стиль «Одіссеї» називають *пластичним*, бо у творі багато деталей предметного світу. Наприклад, у поемі зображені не тільки фантастичні пригоди й чарівні події, а й прості речі, зроблені ремісниками. Так, Пенелопа дістає з комори ключ, «*вигнутий тонко із міді*», «*дуже гарний із держальцем зручним слонової кістки*». Вона переступає дубовий поріг, що колись його тесля «*гладко увесь обтесав*». Телемах Одіссеїв лук «*до дверей прислонив, обтесаних гарно*». Описуючи різні речі й події повсякденного життя, Гомер не забуває, що земний світ є відображенням світу Космосу та богів. Власне, краса того вищого світу й осяває світ буденний.

Водночас Гомер оспівує світ почуттів та емоцій героїв. Туга за батьківщиною, сум за коханою, тривога за рідних, радість перемоги, відчай від поразки, хвилювання за товаришів — увесь спектр людських переживань знаходимо в «Одіссеї». Здається, що Гомер разом зі своїм героєм відкривав не тільки незвідані землі, а й глибини людської душі. Це свідчить про велику майстерність легендарного автора.

Слова-перли з «Одіссеї»

Чимало слів і виразів використовують у мові завдяки поемі Гомера. Так, саме слово *одіссея* стало загальним поняттям на означення тривалого шляху, наповненого небезпечними пригодами та мандрівками, у яких людина має виявити свої найкращі якості. Вираз *між Сциллою та Харибдою* теж походить з «Одіссеї». Чарівниця Кірка перетворила Сциллу (Скіллу), дочку мегарського царя Ніса, на морську потвору з шістьма парами ніг і шістьма собачими головами. Вона начебто жила в печері біля протоки між Італією та Сицилією. На протилежному березі протоки було житло Харибди, що стала потворою через свою ненажерливість і захланність. Сцилла й Харибда нападали на всіх, хто пропливав Сицилійською протокою. Одісей проскочив між страховиськими завдяки розуму й хитрості. Вислів *між Сциллою та Харибдою* означає в переносному смислі «бути одночасно під загрозою двох серйозних небезпек». Слово *сирена*, що в переносному смислі означає «зваблива красуня, яка чарує своїм голосом», теж запозичено з «Одіссеї». Сирени — морські істоти, яких зображували у вигляді напівжінок, напівптахів. Вони своїм чарівним голосом зваблювали мореплавців, і ті гинули у хвилях моря. Одісей, пропливаючи повз острів сирен, заліпив вуха своїм супутникам воском, а себе ще наказав прив'язати до щогли. Так він став першим, хто почув спів сирен і залишився живим.

ЛІТЕРАТУРНА ПРОГУЛЯНКА

Одісей між Сциллою та Харибдою.
Середньовічна гравюра

Одіссей. Середньовічна гравюра

Образ Одіссея. Мандри Одіссея наповнені небезпечними подіями, які були характерні для традиційного міфологічного сюжету, випробуваннями для чоловіка, який має виявити твердий характер і героїчні якості саме в сутичках із ворогами, долею та стихіями. Герой постійно перебуває на межі життя і смерті, він стикається не тільки з міфологічними істотами, а й із підлістю, несправедливістю та ворожістю людей. Однак Одіссей багато разів демонструє свою фізичну силу, витривалість, догадливість і винахідливість. Порівняно з героями «Іліади» його емоції підпорядковані тверезим міркуванням, розум бере гору над почуттями. Він хитрий

та дотепний, діє не спонтанно, а помірковано й розважливо. Не випадково саме Одіссей придумав спорудити дерев'яного коня, завдяки якому греки перемогли троянців. Хитрість і розум допомогли Одіссеєві уникнути смерті в епізоді із сиренами й у печері кіклопа Поліфема. Тому Гомер наділяє Одіссея постійними епітетами: *хитромудрий, богорівний, богосвітлий* та ін.

Боги випробовують Одіссея також жіночою красою й жіночими чарами (сирени, Кірка, Навсікая, Каліпсо). І тут він теж виходить переможцем, бо постійно думає про свою батьківщину, товаришів, дружину Пенелопу.

Одіссей уступає в боротьбу з небезпеками не тільки на чужині, а й у рідній Ітаці. Він не тільки спритний та талановитий воїн, а й розумний господар у своєму домі та мандрівник-філософ, що прагне пізнати світ. Повернення на батьківщину стало для нього важкою дорогою випробувань, дорогою пізнання та відкриттів нових земель і людей. Образ Одіссея, патріота, шукача й відкривача, став «вічним» образом у художній літературі, який надихає багато поколінь митців. А поруч із ним — «вічний» образ Пенелопи, утілення відданого кохання й подружньої вірності.

ОДИССЕЯ

(Поєма)

(Уривки)

ОДИСSEЙ І ПІСНЯ ДЕМОДОКА

Коментарі

Пісня 8

Бог Посейдон, який розгнівався на Одіссея, здійняв бурю на морі, але з допомогою інших богів Одіссей урятувався й дістався до острова феаків. Уранці на березі моря стомленого Одіссея знайшла донька феакійського царя Навсікая. По дорозі до палацу царя Алкіноя Одіссей зустрічає свою покровительку — богиню Афіну в образі феакійської дівчини. Вона привела його до пишного палацу царя Алкіноя. Він гостинно прийняв Одіссея, скликав бенкет на його честь і пообіцяв свою допомогу на шляху повернення героя на батьківщину. На бенкет цар запросив сліпого співця Демодока, який був наділений богами чарівним даром «*оспівувати все, що підказує серце*». Демодок яскраво змальовує події Троянської війни. Цей спів справив таке велике враження на Одіссея, що він навіть заплакав, пригадавши минулі роки, своїх бойових товаришів і героїські вчинки. Вплив пісні Демодока на Одіссея свідчить про уславлення в поемі Гомера мистецтва слова й таланту митця. Помітивши хвилювання Одіссея, цар Алкіноя розпитує його про пригоди, і той розповів феакам про свої поневір'яння.

485 А після того, як голод і спрагу вони вдовольнили,
До Демодока звернувшись, сказав Одіссей велемудрий:
«Вище над смертних усіх я тебе, Демодоку, шаную, —

- Чи Аполлон тебе вчив, чи Муза то, Зевсова донька,
 Надто бо все до ладу ти про долю ахеїв співаєш,
 490 Що учинили, й зазнали чого, й як було їм сутужно,
 Наче ти сам з ними був чи із уст очевидця почув це.
 Отже, про те заспівай, як Еней із Афіною разом
 Під Іліоном коня дерев'яного постать зробили,
 Як його хитро в акрополь увів Одісей богосвітлий,
 495 Воїв сховавши в коневі, що Трою після зруйнували.
 Врешті коли і про це ти докладно мені проспівавеш,
 Зараз же перед всіма я людьми розповім, що напевно
 Доброзичливий дає тобі бог це натхнення співоче».
- Так він сказав, а співець заспівав уже, богом натхнений,
 500 З того почавши, як враз на свої добропалубні судна
 Сіли ахеї і геть попливли, свої шатра спаливши,
 Як з Одисеем славетним у Трої вже, посеред міста,
 Інші тим часом сиділи, захищені в кінській утробі, —
 Потім троянці самі в акрополь коня затагнули.
- 505 Так і стояв він, вони ж без кінця гомоніли безладно,
 Сидячи там навкруги, і натроє думки їх ділились:
 Міддю безжальною цю черевину проткнути порожню,
 Чи, затагнувши наверх, з високої скинути скелі,
 Чи залишити це диво як жертву богам милостиву.
- 510 Саме останнє оце і було те, що статися мало,
 Місту бо доля судила загинуть тому, яке прийме
 Постать велику коня дерев'яного, де заховались
 Кращі з аргів'ян, готуючи смерть і загибель троянцям.
 Далі співав, як ахеїв сини Іліон руйнували,
- 515 З схованки ринувши враз і порожнім коня залишивши.
 Як — хто куди — плюндрувати розбіглися місто високе,
 Як Одісей, наче грізний Арей, в Деїфоба домівку
 Кинувся вдвох з Менеласом, до мстивого бога подібним.
 Там він, — співав той, — наважився стати до бою страшного
- 520 І переміг при сприянні великої духом Афіни.
 Так той виспівував славний співець, Одісей же від жалю
 Танув слізьми, що з повік струмками спливали на лиця,
 Наче ридає дружина, припавши до любого мужа,
 Що за людей і вітчизну свою наложив головою,
- 525 Щоб від дітей і від міста загибелі день одвернути;
 Бачачи, як він конає і в смертних здригається муках,
 Тужно голосить над ним і ридає, а ззаду жорстокі
 Ратищ удари на спину вже падають їй і на плечі,
 Гонять в полон на роботу тяжку, на поталу й наругу;
- 530 В'януть їх лиця від горя, що жалем до неї проймає, —
 Жалісно так в Одиссея з-під брів його сльози лилися.
 Все ж удавалось від інших йому свої сльози ховати,
 Тільки один Алкіной догадався й таки їх помітив,
 Бо біля нього сидів і чув його тяжкі зітхання.
- 535 До веслолюбних феаків одразу ж тоді він озвався:
 «Слухайте, люду вожді і правителі всі феакійські!
 Хай Демодок на формінзі дзвінкій вигравать перестане,

- Співами й грою не всім бо він радість дає і утіху.
 З того часу, як на учті співець заспівав нам божистий,
 540 Не припиняє невтішно гіркими слізьми умлівати
 Гість наш, — великий бо смуток всю душу йому обіймає.
 Хай перестане співець, щоб однакову мали ми втіху —
 Гість і господар, — усі, набагато бо краще так буде.
 Все із повагою ми для шановного робимо гостя:
 545 В путь виряджаєм його і дарунки даємо з любов'ю.
 Гість і чужинець, що просить притулку, за рідного брата
 Кожному стане, у кого хоч трохи є чулості в серці.
 Тим то від нас не ховай своїм розумом ти обережним
 Те, що питатиму я, розказати усе — то найкраще.
 550 Ймення скажи, яким батько і мати тебе називали
 Й інші, хто в вашому місті живе і наоколо нього,
 Бо взагалі без імення ніхто між людей не буває,
 Хто б не родився на світ — родовита людина чи проста,
 Кожного з них, породивши, іменням батьки наділяють.
 555 Землю свою ти назви, і місто, й народ, щоб свідомо
 Шлях спрямувати могли кораблі, які плинуть з тобою.
 На феакійських бо суднах у нас не буває стерничих,
 Навіть немає стерна, як на інших то суднах буває, —
 Наміри й мислі людей вони бо й самі розуміють,
 560 Знають усякого люду міста і поля плодоносні,
 Швидше він інших усіх безодню морську пропливають,
 Млою й туманом густим оповиті. І не бояться
 Шкоди якої зазнати чи й зовсім загинути в морі.
 Тільки чував я колись од батька мого Навсітоя
 565 Ось що: розгніваний дуже, мовляв, Посейдон-земледержець,
 Що перевозимо всіх морською ми хланню безпечно.
 А як збудований добре, мовляв, корабель феакіян
 Буде з виправи вертатись, його у туманному морі
 Вщент він розіб'є й горою високою місто закрие.
 570 Так говорив мені батько старий. Чи то справджено буде,
 Чи не справдиться, — від волі могутнього бога залежить.
 Отже, всю правду мені розкажи і повідай одверто:
 Як і куди заблукав ти, в яких опинявся країнах,
 Серед яких був людей та в місцях чи бував велелюдних,
 575 Чи непривітні і дикі там люди, що правди не знають,
 Чи доброзичливі серцем, гостинні і богобоязні?
 Та розкажи нам, чого ти душею сумуєш і плачеш,
 Спів про недолю аргеїв почувши, про Трою й данаїв.
 Все це боги учинили і виткали людям загибель,
 580 Щоб гомоніли піснями вони між нащадків майбутніх.
 Може, когось із твоєї рідні родовитої вбито
 Під Іліоном — зятя чи тестя? Вони найдорожчі
 Нам після рідних по крові і роду нерідко бувають.
 Може, загинув там друг родовитий, хоробрий товариш
 585 Твій найлюбіший? Не менше від рідного брата буває
 Нам дорогий товариш розумний і відданий щиро».

(Переклад Бориса Тена)

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Обізнаність. 1. Які міфи про Троянську війну пов'язані з образом Одиссея? 2. Стисло розкажіть про сюжет «Одіссеї» та ідейний зміст поеми. 3. Чому образи Одиссея та Пенелопи називають «вічними»? Поясніть. 4. З якими небезпеками зустрівся герой та які якості виявив у них?

Читацька діяльність. 5. Випишіть із тексту пісні 8 епітети, метафори, порівняння для характеристики: а) Одиссея; б) мистецтва Демодока. Прокоментуйте. 6. Назвіть міфологічних персонажів, які згадуються в пісні 8 «Одіссеї». Які міфи з ними пов'язані? 7. Порівняйте образи Ахілла й Одиссея. **Людські цінності.** 8. Доведіть, що в пісні 8 утверджується цінність мистецтва слова. 9. Поясніть, чому плакав Одиссей. Це свідчить про силу чи слабкість героя? 10. Про які цінні й мудрі речі говорив Алкіної? Наведіть цитати. **Комунікація.** 11. Придумайте відповідь від імені Одиссея царю Алкіною. **Ми — громадяни.** 12. Чи можна назвати Одиссея патріотом? Доведіть. **Сучасні технології.** 13. За допомогою Інтернету знайдіть 3–5 ілюстрацій до ключових епізодів «Одіссеї» (Одіссей та Поліфем, Одіссей та Каліпсо, Одіссей і Пенелопа, Одіссей та Кірка, Одіссей та Телемах, Одіссей та «женихи» та ін. — за вибором). Підготуйте презентацію, прокоментуйте. **Творче самовираження.** 14. Напишіть твір-роздум на тему «Землю свою ти назви, і місто, й народ, щоб свідомо / Шлях спрямувати...». **Лідери й партнери.** 15. Використовуючи міф, наведіть приклади лідерських якостей Одиссея, а також вчинків його товаришів і ставлення до них героя. Як ви думаєте, чому деякі супутники Одиссея загинули, а він вижив і досягнув своєї мети? **Довкілля та безпека.** 16. Яким постає світ у поемі «Одіссея» і як Одиссей ставиться до світу? **Навчає-мося для життя.** 17. Які ідеї, важливі для сьогодення, утверджуються в «Одіссеї»?

ПІДСУМКИ

- Провідна ознака античної літератури — антропоцентризм (людина поставлена в центр світобудови, зображена як носій розуму й гармонії).
- В «Одіссеї» тісно поєднані міфологічні, пригодницькі та реалістичні елементи.
- Композицію «Одіссеї» визначає подорож героя (майже десять років), під час якої він та його супутники випробовуються різними силами (природними стихіями, богами, міфологічними істотами тощо).
- Головна ідея «Одіссеї» — любов до батьківщини та свого роду, заради якої Одиссей здатен на героїчні вчинки, виявляє розум, винахідливість, фізичну та духовну силу й інші якості.

«ОДИССЕЯ» ГОМЕРА В ОБРАЗОТВОРЧОМУ МИСТЕЦТВІ

Багато митців зверталися до образів епічної поеми Гомера «Одіссея» у живописі: *Прі-матіччо Франческо* («Одіссей та Пенелопа»), *Беклін Арнольд* («Одіссей і Каліпсо», «Утеча Одіссея з острова Поліфема»), *Валентин Серов* («Одіссей і Навсікая»), *Тішбейн Йоганн Генріх Вільгельм* («Одіссей та Пенелопа», «Поліфем»), *Аннібале Карраччі* («Кіклоп Поліфем»), *Ангеліка Кауфман* («Телемах і Ментор посеред німф Каліпсо»), *Жан де Брай* (Одіссей та Пенелопа), *Герберт Дрейпер* («Сирени та Одіссей») та ін.

*Я. Йорданс. Одіссей у печері Поліфема.
XVII ст.*

Відомий англійський художник наприкінці XIX — на початку XX ст. *Дж. В. Вотергаус* (1849–1917) у своїй творчості неодноразово звертався до сюжетів гомерівської «Одіссеї». Однією з найвідоміших картин англійського художника є «Одіссей і сирени». На картині зображено корабель Одіссея, який пропливає острів, на якому живуть сирени. В уяві художника вони напівжінки та напівптахи. Робота художника надзвичайно яскрава, у ній виписані всі деталі. Привертають увагу й інші роботи майстра: «Цирцея», «Цирцея подає бокал Одіссею», «Пенелопа і женихи».

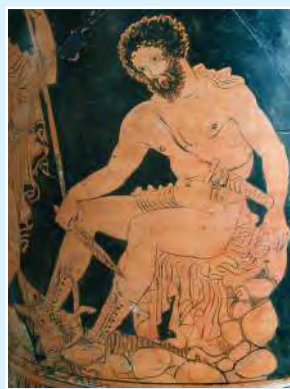

*Дж. В. Вотергаус.
Одіссей і сирени. 1891 р.*

Одіссей
засліплює
Поліфема.
Чорнофігур-
ний вазопис.
VI ст. до н. е.

1. Опишіть картину Дж. В. Вотергауса «Одіссей і сирени». Висловіть власне ставлення до мистецького твору.
2. Чому «Одіссея» Гомера за всіх часів надихала представників образотворчого мистецтва?

Одіссей отримує
настанови Тиресія.
Червонофігурний вазопис.
IV ст. до н. е.

*М. Бірючинський.
Одіссея.
2015–2016 рр.*

«ОДИССЕЯ» ГОМЕРА В КІНОМИСТЕЦТВІ

До твору Гомера «Одіссея» зверталися й кіномитці. Поема неодноразово екранізувалася. Серед найвідоміших — пригодницький італійський фільм «Мандри Одіссея», оригінальна назва «Улісс» (реж. Маріо Бава, Маріо Камеріні, 1954 р.), де роль головного героя зіграв знаменитий американський актор К. Дуглас. Пошук «свого» героя на екрані привів його до створення цілої галереї кінообразів мужніх особистостей, зокрема гомерівського Одіссея.

У 1968 р. на екрани вийшов восьмисерійний телефільм італійського кінорежисера **Ф. Россі** «Пригоди Одіссея». Це найдетальніша екранізація гомерівських поем «Іліади» та «Одіссеї». У Європі серіал транслювався з 1968 по 1970 р., у США — з початку 1970-х років.

Привертає увагу двосерійний телефільм російського режисера **А. Кончаловського** (Великобританія, США, Німеччина, Італія, Греція, 1997 р.), де роль Одіссея зіграв А. Ассанте. Фільм розповідає про довге повернення Одіссея після Троянської війни додому.

Як зазначив А. Кончаловський, він хотів створити вільну фантазію за мотивами творів Гомера. Автор сценарію та режисер надали богам реальних фізичних рис вищих істот, з якими можуть спілкуватися смертні. У телефільмі навмисно змінені деякі сюжети, додаються діалоги та деякі епізоди, скорочено розлогі описи. Так, наприклад, спустившись у царство Аїда, Тартар, Одіссей спілкується зі своєю матір'ю. В епосі тільки згадується про те, що вони зустрічалися, у фільмі ж цей діалог показаний детально.

За найкращу режисуру телевізійного мінісеріалу А. Кончаловський у 1997 р. отримав престижну премію «Еммі».

У травні 2000 р. на Каннському кінофестивалі відбулася прем'єра франко-американсько-британського фільму **братів Коен** (американські режисери) «О, де ж ти, брате?» (*Brother, Where Art Thou?*). Сюжет фільму перегукується з «Одіссеєю» Гомера.

Цікавою інтерпретацією знаменитої епічної поеми вважається фільм режисера **Т. Інгрема** «Одіссей та острів туманів», знятий у 2008 р. Захоплива історія про Одіссея (актор А. Вослу), який блукає по світу після Троянської війни. Повернення додому наповнене небезпекою та спокусами, але герой з допомогою богів успішно долає всі перешкоди.

Вільною версією є й 12-серійний телефільм, знятий французьким режисером **С. Джусті** (Італія, Франція, Німеччина, 2013 р.). Автори взяли за основу тільки сюжет поеми, висвітлюючи події на Ітаці. Мандри ж Одіссея, що диктуються писару Гомеру, трактуються як вимисел самого Одіссея. У фільмі Одіссея називають *Уліссом* (під цим ім'ям він відомий римлянам).

І нині цікавість кіномитців до «Одіссеї» не згасає, режисери із світовими іменами готуються до нових кіноекранізацій твору видатного Гомера.

К. Дуглас у ролі Одіссея. 1954 р.

Кадр із кінофільму Ф. Россі «Пригоди Одіссея». 1968 р.

А. Ассанте в ролі Одіссея

Кадр із кінофільму Т. Інгрема «Одіссей та острів туманів». 2008 р.

1. Перегляньте пригодницьку італійську кінострічку «Мандри Одіссея» (1954). Знайдіть розбіжності з поемою Гомера «Одіссея».
2. Уявіть, що ви режисер. Який сценарій фільму за твором Гомера «Одіссея» ви б запропонували?

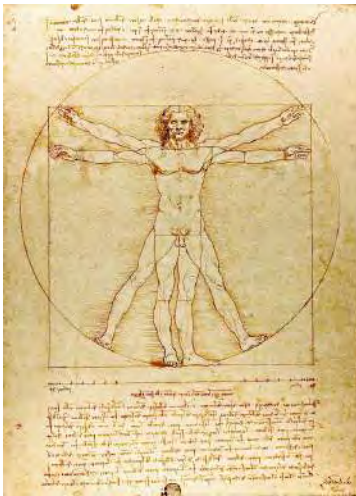
ІТАЛІЯ

КУЛЬТУРА ІТАЛІЙСЬКОГО ВІДРОДЖЕННЯ

Я створив тебе істотою не лише небесною, а й земною, щоб ти, позбавившись сумнівів, сам зробився творцем і сам остаточно створив свій образ. Тобі дана можливість упасти до рівня тварини, однак водночас ти маєш змогу піднятися до рівня Бога лише завдяки своїй внутрішній волі.

П. делла Мірандола

Л. да Вінчі.

Вітрувіанська людина. 1490 р.

Однією з найважливіших епох в історії людства була доба **Відродження**, або **Ренесансу** (з італ. *Rinascimento*, фр. *Renaissance* — відродження), яка прийшла на зміну епосі Середньовіччя. Це широкий ідеологічний та культурний рух, що виник у країнах Західної Європи приблизно з XIV–XV ст. до середини XVII ст. Термін «Відродження» пов'язаний з ідеєю відновлення античної спадщини в нову добу. Але разом з античною традицією велику роль у розвитку Ренесансу відігравали й інші культурні чинники, зокрема мистецтво епохи Середньовіччя й народні традиції.

Як і в античній культурі, фундаментальною основою Відродження є **гуманізм**. Якщо в добу Середньовіччя панувало теоцентричне уявлення про світ (Бог — творець і рушій Усесвіту), то в добу Ренесансу мистецтво повертається до **антропоцентризму** античності, поставивши людину з її думками й прагненнями в центр світобудови. На зміну середньовічному ідеалу святого або аскета приходить ідеал гармонійної земної людини, яка поєднує в собі духовну красу, жагу ідейного пошуку та високі моральні якості.

Шедеври античності стали для митців Відродження неперевершеними зразками й джерелом для наслідування. З античної спадщини вони брали сюжети, образи, художні прийоми, які творчо використовували у власних творах.

У кожній країні Відродження мало свою національну специфіку. Класичною країною Ренесансу вважають Італію, оскільки там Відродження пройшло всі етапи й подарувало світові яскраве сузір'я геніїв. Ренесанс в Італії припадає на XIV–XVI ст., хоча передумови для його виникнення утворилися ще наприкінці XII–XIII ст. та пов'язані з іменами художника Джотто й поета Данте Аліґ'єрі. Їхня творчість увібрала здобутки попередньої доби Середньовіччя й водночас засвідчила перехід до ренесансного художнього мислення.

Етап італійського Відродження	Хронологічні межі
Передвідродження (Проторенесанс)	Кінець XII — XIII ст.
Раннє Відродження	XIV — перша половина XV ст.
Високе Відродження	Друга половина XV — перша половина XVI ст.
Пізнє Відродження	Друга половина XVI ст.

Специфіка ренесансної культури

1. Підвищення інтересу до особистості, визнання її цінності.
2. Поетизація образу активної, діяльної людини, яка поєднує особисті й суспільні інтереси.
3. Утвердження високого призначення людини в процесі пізнання й перетворення світу.
4. Орієнтація на античну спадщину.
5. Переосмислення християнських образів і сюжетів відповідно до викликів нової доби.
6. Світський характер культури.
7. Формування ренесансного реалізму, настанова на пізнання реального життя людини в аспекті її духовних потреб.

Представниками раннього етапу мистецтва італійського Відродження є художник *Мазаччо*, скульптор *Донателло*, архітектор *Брунеллескі*. Представниками літератури раннього Відродження в Італії вважають *Франческо Петрарку*, який зробив значний внесок у розвиток італійського сонета, і *Джованні Боккаччо*, який надав жанру новели актуального соціального й морального змісту в збірці «Декамерон». Серед художників Високого та пізнього італійського Відродження найбільше прославилися *Леонардо да Вінчі*, *Рафаель Санті*, *Мікеланджело Буонаротті*, *Джорджоне*, *Тиціан*, *Паоло Веронезе*, *Тінторетто* та ін.

Рафаель Санті. Афіньська школа. 1511 р.

Провідні ідеї доби Відродження — саморозвиток людини, можливість її морального вдосконалення, здобуття свободи, здатності до перетворення світу силою свого розуму, душі та творчості.

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Обізнаність. 1. Назвіть провідні ознаки ренесансної культури. 2. Визначте зміст поняття «гуманізм». 3. Творчість яких митців засвідчує перехід від епохи Середньовіччя до Ренесансу в Італії? **Читацька діяльність.** 4. Пригадайте поезію Данте Аліґ'єрі, Ф. Петрарки, В. Шекспіра. Кому вони присвячені? Яке ставлення до жінки утверджують? 5. Порівняйте структуру італійського й англійського сонета. **Людські цінності.** 6. Які ідеї утверджуються в мистецтві Відродження? **Комунікація.** 7. Наведіть аргументи на підтвердження тези «Відродження — духовний переворот у Європі». **Сучасні технології.** 8. Знайдіть інформацію в Інтернеті про 1–2 митців італійського Відродження та їхні шедеври. Підготуйте презентацію. **Лідери й партнери.** 9. *Робота в групах.* Віртуальна екскурсія містами-центрами ренесансної культури Італії (Рим, Флоренція, Венеція, Ватикан, Піза та ін. (за вибором).

Данте Аліґ'єрі

1265–1321

Данте малює нам не лише тісні закутки, де він жив і куди блукав. Він малює Всесвіт, увесь величезний будинок світу...

І. Франко

Є імена, про які неможливо не згадати, вивчаючи світову літературу. До таких імен, які визнали всі народи, що стоять на вершині мистецтва слова й про які говорять лише гіперболами — величний, неповторний, осяйний геній, — належить ім'я Данте Аліґ'єрі. Його головний твір «Комедія» через три століття Дж. Боккаччо назвав «*божественною*», а його — «*обдарованим Божою милістю*».

Данте народився в 1265 р. в м. Флоренції (Італія) у сім'ї дворянина Аліґ'єро ді Беллінчоне л'Аліґ'єро. Сина назвали Дуранте, скорочено — Данте. Коли йому виповнилося 9 років, він зустрів на вулиці свою ровесницю, доньку сусіда Портінарі, на ім'я Беатріче. Ця зустріч зворушила хлопчика й створила в його уяві нетлінний образ Кохання, який згодом він використав у своїй творчості. Про дівчину в яскраво-червоному вбранні як про втілення вічної краси й жіночності Данте розповів у своїй першій збірці «*Нове життя*» (1295). Поет писав про те, як розквітло й оновилося його життя, осяяне коханням до Беатріче.

Протягом життя Данте брав активну участь у громадському житті Флоренції. Опинившись у центрі політичної боротьби, поет відстоював інтереси різних прошарків народу, плекав надію на об'єднання Італії, покращення суспільства. Через політичні колізії Данте опинився у вигнанні. Він був позбавлений права жити у Флоренції й відчув, за його словами, «*який гіркий хліб чужий, як тяжко підніматися чужими сходами*». Данте побував у багатьох містах Італії, шукаючи притулку.

Окрім «Нового життя», його перу належать й інші твори. Наприклад, у філософському творі «*Бенкет*» (1302) письменник утверджує природну схильність людей до пізнання, що є «найвищим досягненням життя». У трактаті «*Про народне красномовство*» (1304) Данте уславив красу й велич народної італійської мови, але водночас він підкреслював і значення

Будинок-музей Данте в м. Флоренції (Італія)

латини, яка, на його думку, має залишитися мовою науки й літератури. Митця цілком слушно вважають основоположником італійської літературної мови, що, за його словами, може стати запорукою об'єднання Італії.

Найвідомішим твором Данте є «*Комедія*», або «*Божественна комедія*», — саме під такою назвою цей твір увійшов в історію світової літератури завдяки визначенню Дж. Боккаччо.

Останні шість років Данте провів у м. Равенні (Італія), де й закінчив свій життєвий шлях 14 вересня 1321 р.

«БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ». Задум та ідейний зміст. Данте почав працювати над твором приблизно в 1307–1313 рр. і завершив у 1321 р., незадовго до смерті. Твір був опублікований під назвою «Божественна комедія» у 1555 р. у Венеції.

Використовуючи традиції середньовічної літератури, поема мала й ідеї Відродження. Данте описує стан душі людини після смерті й у символіко-алегоричній формі показує,

що людина, згідно зі своїми вчинками на землі, потрапляє до Пекла, Чистилища або Раю. Християнські ідеї є основою «Божественної комедії». Згідно з Біблією, людина має два життя та дві смерті — фізичну (тілесну) і вічну (духовну). Однак поет долає середньовічні уявлення про незмінність і приреченість людської природи. У центрі його твору поставлено людину, котра прагне духовного вдосконалення себе й світу, пізнає гріховність людства та шукає вихід до нового життя.

Про задум твору Данте писав у листі К. делла Скала: «*Урятувати людей від ганебного стану й привести їх до щастя*». Письменник мріяв про духовне спасіння людини й усього світу. Він уважав, що людина вже на Землі має усвідомити своє становище, осмислити власні вчинки й стати морально кращою. Данте обстоював ідею невичерпних внутрішніх можливостей людини, її здатності до духовного перетворення себе та світу.

Сюжет і композиція. Основний сюжет твору становить подорож героя потойбічним світом. Цей прийом до Данте використовували видатні митці — Гомер, Овідій та Вергілій. У середньовічній релігійній літературі існував жанр «*видіння*», у якому письменники зображували муки грішників або раювання праведних у потойбічному світі. Однак у Данте «*подорож душі після життя*» перетворюється на всеосяжну картину сучасної йому Італії та всього людства. Отже, «Божественна комедія» наповнена не містичними, а цілком реальними проблемами, що набувають філософського значення.

Грандіозну будову поеми нерідко порівнюють з храмом, де кожна деталь точно виважена й розрахована. Три частини охоплюють потойбічний світ згідно з уявленнями середньовічної людини: «Пекло», «Чистилище», «Рай». Однак поет розглядає його вже з погляду доби Відродження, осмислюючи земне життя та його духовну мету.

Символічна цифра «три», що втілює божественну Трійцю, — свідомий задум письменника. Кожна частина містить 33 пісні, а всього в поемі 100 пісень разом із вступом. Форма терцини (тривірша) використовується в усіх частинах поеми. До того ж у кожній частині приблизно однакова кількість рядків: «Пекло» — 4720, «Чистилище» — 4755, «Рай» — 4758, а всього в поемі — 14 233 рядки. Отже, Данте прагнув гармонії пропорцій, називаючи себе «*геометром*». Думкою про відновлення гармонії світу просякнутий увесь твір.

Концепція світу в поемі. У центрі художнього світу «Божественної комедії» — Земля. У північній півкулі розташована глибока вирва Пекла, центр якої — у середині Землі. У дев'яти колах Пекла страждають душі грішників. Це всеосяжна картина людських вад і пороків. У колі першому (Лімб) перебувають добродісні язичники. Серед них — Арістотель, Гомер, Еврипід та ін. У колі другому — порушники шлюбної вірності (Франческа да Ріміні, Паоло та ін.); коло третє — ненажери; коло четверте — скнари та марнотратники; коло п'яте — гнівні й

Видання «Божественної комедії» Данте.
1555 р.

Чому комедія, а не трагедія?

Данте назвав твір *комедією* згідно з риторикою свого часу. Трагедією в ті часи вважали поетичний твір високого стилю із захопливим початком і жахливим кінцем, написаний латиною. А комедією називали твір із благополучним фіналом, написаний народною мовою.

«Божественна комедія» створена середнім стилем, не латиною, а рідною для поета італійською мовою. Упродовж століть Італія була поділена на багато дрібних князівств, тому на її території існувала велика кількість діалектів. Завдяки «Божественній комедії» рідний для Данте тосканський діалект став основою літературної італійської мови.

ЛІТЕРАТУРНА ПРОГУЛЯНКА

Б. ді Фрузіно. Пекло.
(За «Божественною комедією» Данте).
1430–1435 рр.

Д. Р. Росетті.
Зустріч Данте й Беатріче в Раю. 1853 р.

нудні люди; коло шосте — притулок єретиків; коло сьоме — насильники всіх видів (над ближніми, над собою); коло восьме — ошуканці, лицеміри, хабарники, злодії, лукаві порадники, звідники й спокусники, фальшивомонетники та ін.; коло дев'яте — зрадники (Юда, Брут, Кассій та ін.).

У Південній півкулі розташована гора Чистилища, оточена з усіх боків океаном. Разом із Передчистилищем і земним Раєм тут також дев'ять кіл. У Передчистилищі очищуються душі померлих, не примирених із церквою, таких, що померли не своєю смертю. Тут знаходиться й долина земних владарів: у першому колі — пихаті, у другому — заздрісники, у третьому колі — гнівливі, у четвертому — ледачі, у п'ятому колі перебувають скнари, у шостому — обжерливі, сьоме коло — осередок перелюбників. У земному Раю Данте супроводжує Мательда, але тут уже з'являється видіння Беатріче, котра буде супроводжувати героя до Раю. Беатріче зображена як символ шляхетного кохання, що відкриває героєві шлях до божественної любові.

Навколо Землі рухаються Сонце й планети. Вони також у «Божественній комедії» Данте утворюють дев'ять кіл, на яких розташований небесний Рай, де живуть у вічному блаженстві душі праведників. Перше небо — Місяця, друге — Меркурія, третє — Венери, четверте — Сонця, п'яте — Марса, шосте небо — Юпітера, сьоме — Сатурна, восьме — непорушних зірок, а дев'яте небо — Кристалічне, або янгольських ієрархій. Десяте небо утворює Емпірей — помешкання божества, світ вічності.

Останні пісні поеми описують картину Раю, де сяють зірки, мерехтять різними кольорами відблиски вогненної ріки, розцвітають чарівні квіти. Данте змальовує Небесну Троянду — утілення християнських ідеалів. У фіналі поеми героєві з'являється видіння Бога й нарешті відкривається ідея божественної любові, «що водить сонце й зорні стелі».

Алегоризм образів та епізодів. У листі до К. делла Скала письменник зазначав, що його поему потрібно тлумачити в чотирьох аспектах. Перший аспект — *буквальний*, коли текст сприймається в прямому значенні. Другий аспект — *алегоричний*, коли за об-

разами й ситуаціями приховано події зовнішнього світу. Третій аспект — *моральний*, що передбачає опис переживань і пристрастей людської душі, яка постійно знаходиться між добром і злом, життям і смертю, Богом і дияволом. Четвертий аспект — *анагогічний* (з давньогрецьк. *такий, що підносить угору*), тобто *філософський*. Згідно з такою авторською концепцією, кожен образ або епізод можна розуміти в різних смислах.

Данте поєднав у своєму творі реальних і вигаданих персонажів, біблійних героїв і персонажів античної міфології, історичних діячів і фантастичні образи. Усе це дало змогу створи-

ти широку панораму людського буття в соціально-історичному й морально-філософському контекстах.

Письменник уперше в літературі показав реальну людину й реальне людство. Добро і зло зображені автором не абстрактно-умовно, а на прикладах із реального життя та історії світової культури. Водночас поет намагався осмислити сутність людини та світу з позиції вічності та космосу. Автор прагнув усвідомити, куди ж узагалі прямує людство й чи можна змінити цей напрям, повернути людей на духовне вдосконалення та шлях до Бога.

РОЗВИТОК СЕРЕДНЬОВІЧНИХ ТРАДИЦІЙ У «БОЖЕСТВЕННІЙ КОМЕДІЇ»

Середньовічні традиції	Ренесансне переосмислення традицій у «Божественній комедії»
Зображення потойбічного світу (видіння, містерії та ін.).	Подорож героя потойбічним світом розкриває важливі питання реального життя.
Ідея приреченості людської долі, покірності волі Бога.	Ідея духовного вдосконалення людини й людства, пошук божественної істини в душі та світі.
Зображення світу як єдино можливого, даного Богом.	Думка про рух Усесвіту, створеного Богом, можливість розвитку світу.
Алегоричний зміст образів і ситуацій.	За алегоричними образами й ситуаціями приховані проблеми земного буття, критика суспільства, гріховності людини.
Християнські символи.	Християнська символіка спрямована на пошук істини, духовний розвиток людини та світу.
Статична картина світу.	Рушійними силами Всесвіту, на думку Данте, є високі моральні цінності.
Людина нічого не може змінити у світі.	Проголошення духовної величі людини, її особистої моральної відповідальності за зміни в житті й суспільстві.

БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ (1307–1321)

(Поема)

(Уривки)

ПЕКЛО

Коментарі

Пісня перша

У пісні першій твору постає своєрідний герой — не земна людина (хоча в цьому образі, безперечно, є риси автобіографії самого Данте), а дух (або душа), що починає подорож потойбічним світом: «*Так і мій дух, не скінчивши летіти, / Зирнув назад і стежку оглядав...*» Героеві було 35 років, коли він опинився у фантастичному темному лісі — «*на півшляху свого земного світу*» (середня тривалість життя за часів Данте становила 70 років). Отже, ліричний герой заблукав у темному лісі, що уособлює життєвий шлях людини, сповнений помилок і блукань. Хижі звірі, що перешкоджають йому, утілюють людські вади: перелюбство (леопард), гордість (лев), жадібність (вовчиця). Водночас сучасники Данте впізнавали в символічних образах звірів діячів тієї доби: політичних супротивників поета, короля Франції та римське папство. Від хижаків героя врятував Вергілій, в образі якого втілено рятівну роль античності й божественну мудрість (Вергілія шанували в середні віки за те, що він передбачив прихід Христа). Римський поет обіцяє Данте (тобто його душі) показати Пекло й далі передати його «*душі, достойнішій за мене*» — Беатріче.

- 1 На півшляху свого земного світу
Я трапив у похмурий ліс густий,
Бо стежку втратив, млою оповиту.
- 4 О, де візьму снаги розповіді
Про ліс листатий цей, суворий, дикий,
Бо жах від згадки почина рости!
- 7 Над смерть страшну гіркіший він, великий, —
Але за благо те, що там знайшов,
Повім про все, що в пам'ять взяв навіки.
- 10 Недобре тямлю, як постав цей схов,
Бо сонність так оволоділа мною,
Що з певної дороги я зійшов.
- 13 Я опинивсь під пагорба стіною,
Яким кінчався неширокий діл,
Де острах ліг на серце пеленою.
- 16 Я вгору глянув і побачив схил,
Вже убраний у сонячне проміння,
Що надає людині свіжих сил.
- 19 Тоді помалу уляглося тремтіння,
Що не давало спокою мені
Всю ніч, коли блукав між страховиння.
- 22 Як той, хто у задишці голосній
На сушу вийшов, піною укритий,
І озирає вири навісні, —
- 25 Так і мій дух, не скінчивши летіти,
Зирнув назад і стежку оглядав,
Яка не дозволя нікому жити.
- 28 Тут я собі спочити трохи дав
І вирушив на гору незнайому,
А за опору нижчу ногу мав.
- 31 І от, коли вже йшов я по підйому,
Збіг леопард, моторний та верткий,
І шерсть рябіла плямами на ньому.
- 34 Моїх очей він не злякався, дерзкий,
І, заступивши шлях, став на сторожі,
І я подався униз, у діл низький.
- 37 А йшли хвилини ранішні, пригожі,
І сонце сходило з тим почтом зір,
Що з ним спажнули, як Любові Божій
- 40 Схотілося у рух оздобить шир.
І дух надія звабила рожева,
Що скоро зникне цей плямистий звір.
- 43 Пора буяла навкруги квітнева,
Та я не вчув нічого, тільки ляк
Од вигляду уже близького лева.
- 46 І так, здалось, на мене йшов хижак,
Наїжившись, страшенно зголоднівши,
Що рух повітря вмить, здалось, заляк.
- 49 Ще вийшла люта й зла вовчиця вивши, —
Її неуголенна худорба
Примушує людей конать збіднівши.
- 52 В очах її така була злоба,
Таке палало полум'я гаряче,
Що з страху шлях згубив я до горба.
- 55 І наче той, хто дивиться найпаче,
Куди б скарби багаті примостить,
А, їх утративши, — в розпуці плаче,
- 58 Такий був я, бо твар мене щомить,
Встріч ідучи, помалу відсувала
Туди, де сяйво сонця не звучить.
- 61 Коли ж моя нога на діл ставала,
Явився хтось, у кого зір потух,
Мовчанка ж довга голос відібрала.
- 64 В безлюдді я його побачив рух.
«Врятуй! — була мольба моя єдина, —
Байдуже, чи людина ти, чи дух!»
- 67 Він мовив: «Не людина; був людина;
В Ломбардії мій батько оселився,
У Мантуї — моя там батьківщина.
- 70 За Юлія часів я народивсь,
Хоч пізно; жив я в Августовім Римі,
Коли ще лжебогам народ моливсь.
- 73 Я був поет, пісні складав любимі,
Як славний син Анхізів з Трої втік,
А Іліон упав в огні та димі.
- 76 Та чом вертаєш і в журбі поник?
Чого не йдеш на горб, де корениться
Солодке джерело чудесних рік?»

Флорентійський манускрипт.
Фрагмент. XIV ст.

79	«Чи не Вергілій ти, чи не криниця Широкоплинних мовних вод ясних? — Спитав я й став, щоб в шані поклониться, —	118	Побачиш тих, хто між вогнених мук Таємно тішиться у сподіванні Колись підвестись до блаженних лук.
82	О світло й честь усіх співців земних, Ти зваж на захват мій, на шанування Твоїх безсмертних творів видатних.	121	А схочеш в висі злинути останні, — Душі, достойнішій за мене, здам До ніжних рук тебе при розставанні.
85	Ти вчитель мій, моє угрунтування, У тебе я знайшов на все життя Той гарний стиль, що дав мені визнання.	124	Бо той, хто звіку владарює там, Мене, що бився у ворожій раті, Й тих, хто зі мною, не пуска й до брам.
88	Ти бачиш твар, що втік од неї я? Рятуй мене ти, мудрецю славетний, Бо в серці й жилах кров тремтить моя».	127	А в тронній владаря світів палаті Усе пристойне пишному кошу. Щасливий той, хто буде там на святі!»
91	«Хай буде інший шлях тобі прикметний, — Він одповів на жалісні слова, — Щоб ти мерщій покинув діл цей шпетний.	130	І я йому: «Поете, я прошу, Ім'ям Христа, якого ти не відав, Все зло й все гірше хай тут полишу,
94	Повз твар, яка голодна завива, Не прослизне і найспритніший дока: Хто мимо йде, усіх вона вбива. (...)	133	Ти ж покажи усе, про що повідав: Хай браму бачу я з Петром святим І тих, хто в муках та скорботі знидів».
112	А звідсіля, — надумав я одно, — Я поведу тебе, де залягають Місця, які я взнав уже давно.	136	І рушив він, а я — слідом за ним.
115	Почуєш ти, як в розпачі благають Там духи з зойком та з ламанням рук, Повторну смерть на себе накликають.		(Переклад Євгена Дроб'язка)

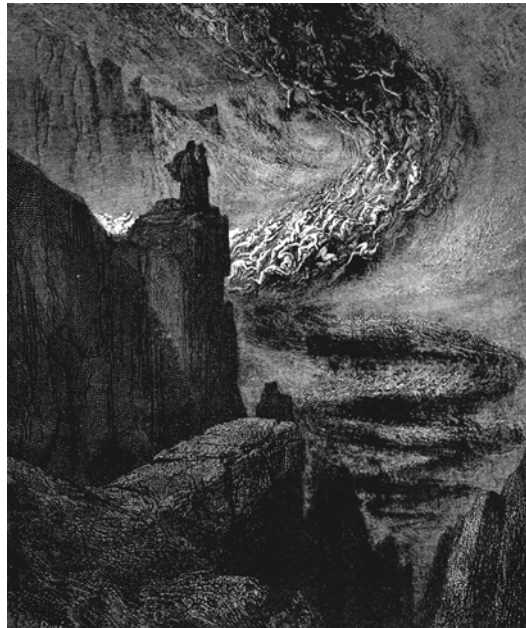

У другому колі Пекла Данте помістив реальних і фантастичних персонажів — грішні душі людей, які здійснили перелюб, загинули через кохання. Тут і Семіраміда — легендарна ассирійська цариця, удова царя Ніна, яка видала закон, що дозволяв шлюб між близькими родичами (історичний прототип її — ассирійська цариця Шаммурамат, яка жила в IX ст. до н. е.). Данте називає її «зрадливою» і прирікає на муки. Тут і «кохання жертва нещаслива» — цариця Карфагена Дідона, удова Сіхея, яка покінчила життя самогубством, коли її полишив Еней. І Клеопатра — єгипетська цариця, коханка Юлія Цезаря та Марка Антонія (69–30 рр. до н. е.). Узята в полон Октавіаном, вона вкоротила собі віку, давши вкисити себе отруйній змії. І Елена, «за яку лягли війська, Ахілла міць велика, яка з кохання згинула в віках». У другому колі Пекла герой Данте зустрічає й славетних воїнів Троянської війни — Ахілла, Париса, а також героя середньовічного роману XII ст. Трістана, котрий покохав Ізольду, дружину свого сюзерена — короля Марка. Серед грішників є й пара сучасників Данте — Франческа да Ріміні та її коханий Паоло. Герой висловив бажання поговорити з ними, з'ясувати, чому вони потрапили до Пекла. У п'ятій пісні втілено реальні історичні факти. Франческа, донька Гвідо да Полента, синьйора Равенни, близько 1275 р. була видана заміж за нелюбого Джанчотто Малатесту. Коли Джанчотто дізнався, що Франческа покохала його молодшого брата Паоло, то вбив їх обох.

1 І тут зійшов до другого я кола, За перше меншого, та від розпук Кричали душі голосніш довкола. 4 Й страхітного Міноса вчув я гук, Який при вході судить справедливо, Хвостом указуючи розмір мук. 7 Кажу, коли якась душа лякливо Розповіла про всі свої діла, То цей знавець гріхів, тонкий на диво, 10 Йй місце визначає в царстві зла, Хвоста скрутивши стількома витками, В котре по черзі коло засила. 13 Тиск перед ним і днями, і ночами; Душа тут кожна свій проходить суд: Сказала, вчула та й пішла до ями. 16 «О ти, хто в наш занурюється бруд, — Гукнув Мінос, коли на мене глянув, На мить лишивши безконечний труд, — 19 Дивись, куди ввійшов і з ким ти станув, А про широкий вхід і не гадай!» І вождь до нього: «Чом так гучно грянув? 22 Не з власного жадання йде в ваш край: Так хочуть там, де все зробити можуть, Чого захочуть, так що не чіпай».	25 І ось такий, що й камінь міг стривожить, Зачувся лемент, і зневіра йме, Чи зойки відчаю луна не множить? 28 Туди прийшов, де світло геть німе, І знявся рик, як в буряному морі, Коли на ньому дужий вітер дме. 31 Пекельні вихори, рвучкі та скорі, Засуджених волочать, тягнуть, б'ють Згори і знизу, й ті в слезах та в горі. 34 І душі, летячи у каламуть, Ридають, виють, сповнюючись хіттю, Самого Бога в небесах клянуть: 37 Я взнав, що підпадає тут страхіттю, Жахливій бурі цій той люд яркий, Який скорився лиха розмаїттю. 40 І як на крилах носяться шпаки В холодну пору, збивши у зграї, Так духів злих пролинув рій швидкий. 43 Звідсіль, звідтіль, вверх, вниз, як в водограї, І без надій, що прийде тиші мить Або змаліють муки їх безкраї. (...) 73 І я сказав: «Співцю, поговорити Хотів би я із тіннями двома, Що вихор їх жене несамовитий».

- 76 І він: «Побачиш, як зрідіє тьма,
Й вони наблизяться: ім'ям любові
Благай, і пара підлетить сама».
- 79 Коли до нас їх вир підніс раптовий,
Подав я голос: «Привиди журби,
Як Інший зволить, станьмо до розмови».
- 82 Як в полум'ї жадоби голуби
У рідні гнізда між зелені крони
Летять на крилах спільної судьби, —
- 85 Вони удвох з оточення Дідони
Перенеслись у п'ятьмі коловій
І стали біля нас без заборони.
- 88 «О ти, що ходиш по землі живий,
І надійшов сюди, у сморід чорний,
До нас, що світ забарвили в крові.
- 91 Якби нам другом цар був непоборний,
Вблагали б ласку ми тобі послать,
Щоб ти щасливим був у висі горній.
- 94 То слухай, споминай, що є згадать,
І поки буря десь там забарилась,
Ми будем слухати і розмовлять.
- 97 Жила я там же, де й на світ з'явилась,
Над морем тим, що в нього По втіка,
Котра супутниць тьмою збагатилась.
- 100 Коханню, що шляхетних обпіка,
Його зманило молодичим станом,
Який сточила тут печаль гірка.
- 103 Коханню, що кохатъ дає й коханим,
Мене взяло, вогнем наливши вщертъ,
Що став моїм він, як ти бачиш, паном.
- 106 Коханню нас вело в злощасну смерть.
Каїна жде того, хто кров'ю вмився», —
І вже їх ворушила вітроверть.
- 109 Ці душі слухавши, я похилився
І в болісну заглибився печаль;
Поет спитав нарешті: «Чом спинився?»
- 112 І я на це почав: «О лютий жаль!
Ці ніжні мрії, ці солодкі чари
Їх завели в таку скорботну даль!»
- 115 А там звернувся до цієї пари
Й почав: «Франческо, від твоїх страждань
У серці чую болісні удари.
- 118 Але скажи: під час палких зітхань
Як вчило вас чаруюче кохання
Спізнати мить жагучих поривань?»

Г. Доре. Пекло. Пісня п'ята. 1857 р.

Українські переклади «Божественної комедії»

Видатний твір Данте українською мовою почали перекладати ще наприкінці XIX — на початку XX ст. Першим переклав «Божественну комедію» отець *Павло Штокалко*, але його праця не дійшла до наших днів. *Іван Франко*, *Володимир Самійленко*, *Василь Барка*, *Михайло Драй-Хмара* й інші письменники теж перекладали окремі пісні поеми, однак не всі їхні переклади збереглися. Перший переклад усіх трьох частин твору зробив *Петро Карманський* у 1950-х роках (у 1956 р. була опублікована лише перша частина за редакцією Максима Рильського). Повні переклади всіх трьох частин здійснили *Євген Дроб'язко* 1976 р. та *Максим Стріха* у 2013–2015 рр.

121 Й вона: «Немає більшого страждання, Як згадувати любий щастя час В біду; твій вождь здає в тім справозданні. 124 Коли ж ти прагнеш знать, який у нас Початок був кохання, збудься спраги, — Я плакати буду й мовить водночас. 127 Якось ми вдвох читали для розваги, Як Ланчелота взяв кохання пал, І самоти не брали до уваги. 130 І часто, мов під дією дзеркал, Нам під очима лица пік рум'янець. Але нас подолав миттєвий шал:	133 Ми прочитали, як тремтів коханець, Бо вперше в губи цілував самі, — І цей от, мій незмінний співвигнаець, 136 Мені уста торкнув, з жаги німий, — Твір і співця за Галеотто мавши, Вже того дня більш не читали ми». 139 Так дух розповідав цей, споминавши, А той ридав; і руки я простер У даль за ними, від жалю вмиравши, 142 І впав, неначе той, хто нагло вмер. <i>(Переклад Євгена Дроб'язка)</i>

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Обізнаність. 1. Визначте ідейний задум «Божественної комедії». **2.** Яку роль відіграв Данте Аліґ'єрі в історії світової літератури та в становленні італійської літературної мови? **3.** Доведіть, що «Божественна комедія» — ліро-епічна поема. Які традиції вплинули на її визначення автором як комедія? **Читацька діяльність. 4.** У тексті пісні першої знайдіть факти біографії та творчості Верґілія. **5.** Розкрийте символіко-алегоричний зміст образів у пісні першої: *темний ліс, леопард, лев, вовчиця*. **6.** Виберіть із переліку слів ті, якими можна охарактеризувати героя «Божественної комедії»: *поет, ремісник, філософ, Данте, дух (душа), майстер, земна людина, дворянин, селянин*. Поясніть і прокоментуйте. **Людські цінності. 7.** Визначте мету подорожі героя потойбічним світом. **8.** Доведіть, що Данте — останній поет епохи Середньовіччя та перший поет Відродження. **Комунікація. 9.** Дискусія «Чому герой "Божественної комедії" утратив свідомість після розповіді Фрачески?». **Ми — громадяни. 10.** Визначте позицію: «Якби Данте жив серед нас, у які кола він помістив би наших сучасників?». Обґрунтуйте. **Сучасні технології. 11.** Намалюйте схему будови світу в «Божественній комедії». Прокоментуйте й порівняйте із сучасними уявленнями про світ. **12.** В Інтернеті прослухайте уривок із симфонії П. Чайковського «Франческа да Ріміні». Висловіть своє враження про музику. **Творче самовираження. 13.** Напишіть твір-роздум на тему «Кохання, що й кохати дає коханим...». **Лідери й партнери. 14.** *Робота в групах.* Уявіть, що ви працюєте над енциклопедією, що присвячена «Божественній комедії». Напишіть статті до неї за темами: 1) *античні образи*; 2) *християнські образи*; 3) *історичні образи*; 4) *автобіографічні образи в поемі*. **Довкілля та безпека. 15.** У Данте був свій план урятування людства та світу. Як ви думаєте, чи актуальний він для нашого часу? **Навчаємося для життя. 16.** Як ви розумієте християнське поняття «гріх»?

ПІДСУМКИ

- Данте — перехідна постать від епохи Середньовіччя до епохи Відродження.
- У «Божественній комедії» ідеться про подорож героя потойбічним світом, але за фантастичним сюжетом приховані актуальні моральні та суспільні проблеми існування людства.
- Герой Данте прагне знайти шлях до духовного очищення людей та вивести їх до божественної любові.

«БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ» ДАНТЕ В ЖИВОПИСІ ТА СКУЛЬПТУРІ

Шукання сенсу буття людиною у Всесвіті зробило «Божественну комедію» Данте сучасною для будь-якої епохи.

На картині **Д. ді Мікеліно** зображений Данте з «Божественною комедією» у руках перед входом до Пекла.

Видатний італійський живописець флорентійської школи епохи Відродження **С. Боттічеллі** (1445–1510) у картині «Пекло» зобразив царство грішників з такими подробицями, що можна простежити окремі зупинки, які за сюжетом твору робили Данте та Вергілій, спускаючись до центру Землі.

*Д. ді Мікеліно. Кафедральний собор.
м. Флоренція. 1465 р.*

*С. Боттічеллі. Пекло. Бібліотека Ватикану.
м. Рим. Приблизно 1480 р.*

*Г. Доре.
Ілюстрація
до пісні другої
«Пекла».
Беатріче і Вер-
гілій.
1860-і роки*

*Е. Делакруа. Човен Данте (Данте та
Вергілій у Пеклі). 1822 р. Лувр. м. Париж*

Г. Доре (1832–1883) — французький гравер, ілюстратор, живописець і скульптор — теж не обійшов увагою «Божественну комедію» Данте. Художника вважають одним із найвідоміших ілюстраторів трагедії. Таку популярність він заслужив найбільшою точністю у відтворенні змісту поеми. Художник так відобразив Пекло, що ніби він і Данте разом подорожували потойбічним світом.

Відомий французький художник XIX ст. **Е. Делакруа** (1798–1863) у своїй знаменитій картині «Данте» символічно зобразив образи грішників, які намагаються врятуватися. Назва твору теж є символічною, оскільки човен зазвичай асоціюють з початком життя. А ще на човні, згідно з міфами, переправляються в інший світ.

С. Далі.
Ілюстрації до
«Божественної
комедії».
1950–1960-і роки

Вершиною графічного мистецтва відомого іспанського художника-сюрреаліста ХХ ст. **С. Далі** (1904–1989) вважають ілюстрації до «Божественної комедії» Данте. Ним було створено 100 кольорових гравюр (1950–1960-і роки).

1. Доберіть до ілюстрації Г. Доре (пісня друга «Пекла». Беатріче і Вергілій) рядки з поеми Данте «Божественна комедія».
2. Яке з утілень твору Данте в образотворчому мистецтві вам найбільше сподобалося? Висловіть свої враження.

«БОЖЕСТВЕННА КОМЕДІЯ» ДАНТЕ В МУЗИЦІ

В. фон Кульбах.
Ф. Ліст. 1856 р.

М. Кузнецов.
П. Чайковський.
1893 р.

М. Фрізіна

У творчості видатного угорського композитора ХІХ ст. **Ф. Ліста** «Божественна комедія» посідає важливе місце. На твори Данте він написав декілька творів: фантазія-соната «Після читання Данте» (1849) і симфонія до «Божественної комедії» (1857). У фантазії Ф. Ліст оспівує кохання як одне з найпрекрасніших людських почуттів.

Видатний російський композитор українського походження **П. Чайковський** створив симфонічну поему — фантазію для оркестру «Франческа да Ріміні», засновану на сюжеті з «Божественної комедії» Данте (пісня п'ята «Пекла»), у якій ідеться про трагічну любов Франчески та Паоло. Прем'єра твору відбулася в 1877 р. в Москві. Композитор дуже чітко й тонко передав настрої героїв у

музиці, їхні внутрішні переживання. Цей твір композитора вважають одним із найкращих.

Не згасає інтерес композиторів до твору й у наш час. Так, італійський композитор **М. Фрізіна** написав оперу, літературною основою якої стала «Божественна комедія» Данте. Цікаво, що для подій, які відбуваються в Раю, композитор написав музику в класичній манері, а в Пеклі звучить панк-рок. Відомо те, що Папа Бенедикт ХІХ схвалив оперу й дозволив провести прем'єру у Ватикані.

Прослухайте уривок із фантазії для оркестру П. Чайковського «Франческа да Ріміні». Опишіть свої відчуття. Як вони пов'язані з текстом твору Данте?

АНГЛІЯ

РЕНЕСАНС В АНГЛІЇ

У художньому мисленні англійського Відродження переважала візія буття.

О. Анікст

Передумови гуманістичної культури в Англії почали формуватися в XIV ст. На специфіку англійського Відродження вплинули бурхливі історичні події: Столітня війна (1337–1453), війна Червоної та Білої троянд (1455–1485), народні повстання, Реформація. Розвиток англійської літератури в той час був уповільнений через те, що в середні віки після норманського нашествия офіційною мовою в Англії була французька, а народ розмовляв і творив англосаксонськими діалектами.

Формування англійської літературної мови на основі лондонського діалекту вплинуло на становлення англійської літератури доби Відродження. Родоначальником англійського Ренесансу вважають письменника *Джефрі Чосера* (приблизно 1340–1400). Як і у творчості Данте, у його літературній спадщині були використані середньовічні традиції, але водночас виявилось й нове ренесансне бачення. Увага й співчуття до людини, глибоке розкриття її внутрішнього світу у творчості Дж. Чосера засвідчили перехід літератури Англії до Нового часу.

Дж. Чосер. Фронтиспис «Кентерберійських оповідок». 1478 р.

Театр «Глобус»

Помітним явищем літератури Англії доби Ренесансу були публічні театри. Вони мали постійний склад виконавців і драматургів, які нерідко ставали й акторами. Ці театри були доступні всім верствам населення. Цензура того часу забороняла показувати сцени із сучасного життя, однак п'єси певною мірою стосувалися проблем тогочасного суспільства. Уперше такий театр побудував у 1576 р. Дж. Бербедр, який став і керівником трупи. Пізніше було відкрито ще декілька театрів: «Rose Theatre» (1587), «Globe Theatre» (1599) і «Hope Theatre» (1613). Найвідомішим театром елизаветинського періоду був «Глобус» («Globe Theatre»), який визнали найбільшим серед інших лондонських труп. Будівля театру «Глобус» була шестигранної форми із солом'яним дахом. Свою назву він отримав від статуї Геркулеса, який тримав на плечах земну кулю. Саме з цим театром доля звела В. Шекспіра. Для театру «Глобус» він написав 37 п'єс. Згідно з традиціями того часу митець використовував історичні й легендарні сюжети, але його твори були надзвичайно близькі глядачам завдяки тим проблемам, які були порушені. Герої шекспірівських п'єс говорили живою мовою, діяли відповідно до ситуації й були позбавлені однозначності, тому нікого не залишали байдужим. Завдяки В. Шекспіру, а також грі талановитого трагіка Р. Бербедржа, сина засновника театру, і коміка В. Кемпа «Глобус» у той час став найкращим театром Англії. У 1612 р. В. Шекспір залишив Лондон, а через рік у результаті невдалого пострілу з театральної гармати театр згорів. У полум'ї згоріли й рукописи багатьох шекспірівських п'єс.

ЛІТЕРАТУРНА ПРОГУЛЯНКА

Г. Гольбейн-молодший.
Портрет Томаса Мора. 1527 р.

Іншим представником перехідного періоду був *Томас Мелорі* (1416–1471), який написав роман «Смерть Артура», де були зібрані лицарські легенди про короля Артура й братство Круглого столу. Король Артур у зображенні Т. Мелорі постає як володар Європи, але ідеальне лицарське товариство гине у феодальних чварах. Цей твір є своєрідним прощанням із середньовічною культурою лицарства.

Видатним митцем раннього англійського Відродження став *Томас Мор* (1478–1535), автор знаменитої книжки «Утопія», у якій відображено мрію письменника про ідеальне суспільство.

В епоху англійського Відродження активно розвивалися проза, поезія та драматургія. Формування міської культури супроводжувалося розвитком театру. З часом поширені за часів епохи Середньовіччя міраклі, містерії та мораліте поступилися творам професійних митців. Це сприяло появі генія *Вільяма Шекспіра*. Його попередником був драматург *Крістофер Марло* (1564 – приблизно 1593).

У його драмах «Тамерлан Великий», «Мальтійський єврей», «Історія доктора Фауста» утілено новий образ титанічного героя, людини могутніх пристрастей і великих прагнень. К. Марло відіграв велику роль у становленні ренесансної драматургії, не випадково деякі вчені навіть приписують йому авторство шекспірівських п'єс. Це лише одна з версій складного «шекспірівського питання».

Англійський театр у добу Ренесансу нерідко ставав ареною боротьби політичних і соціальних угруповань, місцем ідейних зіткнень того часу. Унаслідок цієї боротьби в середині XVII ст. для англійського театру настали тяжкі часи. У 1642 р. указом англійського парламенту театральні вистави були заборонені. Акторів переслідували й піддавали публічним покаранням. Занепад театру, знищення рукописів п'єс і документів стали причиною того, що факти про життя В. Шекспіра майже не збереглися. Лише у XVIII ст. розпочався процес відродження театру, виник інтерес до вивчення творчості В. Шекспіра – найяскравішого представника мистецтва англійського Ренесансу.

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Обізнаність. 1. Назвіть хронологічні межі англійського Ренесансу та його видатних представників. **2.** Які роди й жанри розвивалися в добу англійського Відродження? **Сучасні технології. 3.** Використовуючи Інтернет, підготуйте повідомлення про одного з діячів культури англійського Ренесансу (за вибором). **Творче самовираження. 4.** Підготуйте усний виступ на тему «Значення мови для розвитку художньої літератури». Використайте відомості про італійське й англійське Відродження, а також знання історії розвитку української літератури. **Лідери й партнери. 5.** **Робота в групах.** Підготуйте коментар про історичні події доби англійського Відродження: а) Столітня війна; б) війна Червоної та Білої троянд; в) Реформація; г) заборона театральних вистав. **Навчаємося для життя. 6.** Визначте роль, яку відіграє театр у житті сучасної людини й суспільства. Висловіть думку про репертуар театру, у якому ви були. Запропонуйте 1–2 п'єси, що були б цікаві для молоді. Обґрунтуйте.

Вільям Шекспір

1564–1616

Саме Шекспір переконав нас у тому, що маленький світ людського серця є безкрайнім, глибшим і багатшим за космічні простори.

Р. Емерсон

Про В. Шекспіра відомо надзвичайно мало. Ті факти, що дійшли до нас, ґрунтуються на небагатьох спогадах про його народження, шлюб і театральні успіхи на теренах драматургії.

Вільям Шекспір народився 23 квітня 1564 р. в м. Стретфорд-на-Ейвоні (Англія). Він був третьою дитиною в родині Джона й Мері Шекспірів. Його батько був торговцем, судовим виконавцем і членом муніципалітету, пізніше зубожів і втратив майже все своє майно. Імовірно, що Вільям навчався в місцевій граматичній школі, де вивчав твори латинських класиків. Він не вступав до університету, бо на той час батько мав великі борги й не міг оплатити синові вищу освіту. У вісімнадцять років В. Шекспір одружився з донькою фермера Енн Хетевей, яка народила йому трьох дітей. Згодом він залишив родину в Стретфорді й вирушив до Лондона шукати кращої долі.

Події наступних кількох років життя В. Шекспіра, до появи записів, що свідчать про його успіхи в Лондоні як актора й драматурга, залишаються загадкою. Згідно з деякими свідченнями, він був співвласником прославленої театральної трупи, якою опікувався лорд Чемберлен. У 1590-х роках В. Шекспір почав працювати в театрі Дж. Бербеда. Робота в театральній трупі була напруженою: окрім виконання ролей на сцені, він писав п'єси – дві-три на рік, що потребувало значного часу. За правління короля Якова I трупа, у якій грав В. Шекспір, здобула статус королівської. Коли відкрився театр «Глобус», В. Шекспір став його співзасновником, що дало змогу йому покращити фінансове становище.

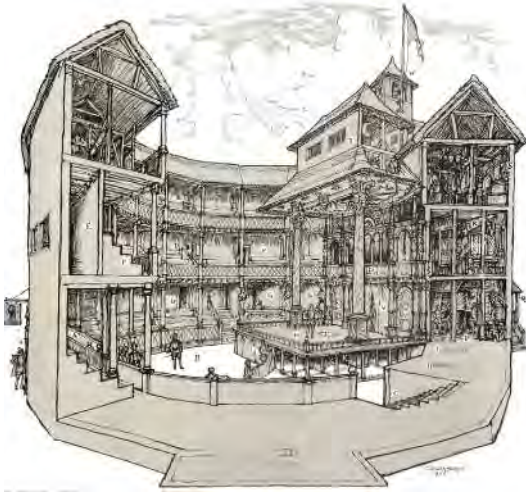

Портрет елизаветинця.
Імовірно, єдиний прижиттєвий портрет В. Шекспіра. 1610 р.

Новаторство шекспірівської драматургії

Шекспірівський театр принципово відрізняється від попередніх і наступних етапів розвитку драматургії. Що вирізняє його від інших мистецьких явищ? Насамперед у шекспірівських п'єсах ідеться не про конкретних людей та конкретні ситуації, а про узагальнений образ буття («візію буття», за словами О. Анікста). Питання світобудови, метафори суспільного життя покладені в основу багатьох шекспірівських п'єс. По-друге, у творах В. Шекспіра персонажі живуть і мислять не так, як звичайні люди, а відповідно до того, яку ідею вони втілюють: добро чи зло, кохання чи ненависть, жертвність чи покарання, шукання вищого смислу чи віддаленість від нього. По-третє, у шекспірівських п'єсах простежується синтез епічного й ліричного начал. Розповідь про захопливі події поєднується з численними монологами й діалогами, описами природи й авторськими ремарками, у яких розкривається глибина переживань персонажів, їхній духовно-емоційний світ. По-четверте, найкращі шекспірівські герої (Ромео та Джульєтта, Гамлет, король Лір та ін.) уступають у конфлікт зі світом зла, проходять через важкі страждання й випробування, гинуть, але зберігають світло істини, любов і людяність.

В. Годжес.

Реконструкція театру «Глобус» 1958 р., заснована на археологічних і документальних свідченнях

П'єси В. Шекспіра в Україні перекладали *Леонід Гребінка, Максим Рильський, Григорій Кочур, Ірина Стешенко* та ін.

Наприкінці 1590-х років популярність та успіх дали змогу В. Шекспірові придбати невеликий будинок у Стретфорді, здобути титул джентльмена, а також отримати право на власний герб. На сцені театру «Глобус» відбулися прем'єри комедій — «*Як вам це подобається*» (1599), «*Дванадцята ніч*» (1599), п'єс на історичну тематику — «*Генріх IV*» (1597), «*Генріх V*» (1598), великих трагедій — «*Гамлет*» (1603), «*Отелло*» (1604), «*Король Лір*» (1605), «*Макбет*» (1606) і п'єс, присвячених Стародавньому Риму, — «*Юлій Цезар*» (1599), «*Антоній і Клеопатра*» (1607).

Приблизно в 1610 р. В. Шекспір повернувся до Стретфорда, де створив кілька романтичних п'єс і трагікомедій — «*Цимбелін*» (1609), «*Зимова казка*» (1610), «*Буря*» (1611).

В. Шекспір пішов із життя 1616 р. Його відспівували в церкві Святої Трійці в Стретфорді, що збереглася й нині.

ТРИ ПЕРІОДИ ТВОРЧОСТІ В. ШЕКСПІРА

Перший 1590–1600 рр.	Другий 1601–1608 рр.	Третій 1609–1612 рр.
«Комедія помилок», «Два веронці», «Сон літньої ночі», «Багато галасу даремно», «Ромео та Джульєтта» та ін.	«Гамлет», «Отелло», «Король Лір», «Макбет», «Антоній і Клеопатра» та ін.	«Перикл», «Зимова казка», «Буря» та ін.

Хто є Шекспір?

Хто є Шекспір?
 Чи був він?
 Білі руки підводять вчені — їм бракує слів.
 Чи був він — той актор,
 Чиї перуки
 Вкривали наймудрішу із голів?
 Хто є Шекспір?
 А що таке безсмертя?
 А як сонети збудують світи?
 Митцєві часом необхідно вмрети,
 Аби своє безсмертя віднайти.
 І хто глибіню тієї слави зміряв
 Та правди, що чужа хитанню мод?!
 Народжує Шевченків і Шекспірів,

Як знак своєї вічності,
 Народ.
 Художник перепони днів ламає,
 Якщо на світі гідно він прожив.
 Є дійові особи,
 І немає
 На світі непричетних глядачів.
 Високі думи час з собою значить.
 Стають вони, мов пасма вічних гір.
 Був Гамлет.
 Був народ англійський.
 Значить,
 Напевне, був Шекспір.

Віталій Коротич

«ГАМЛЕТ, ПРИНЦ ДАНСЬКИЙ». **Легенда про принца Амлета.** Як відомо, В. Шекспір не вигадував сюжети для своїх п'єс, а брав їх із легенд і хронік. Він ніколи не був у Данії, але тут виступали з виставами його друзі — англійські актори, вони й привезли Великому Бардові легендарну історію про данського принца Амлета, яку описав історик XII ст. С. Граматик у своїй праці «Діяння данців».

Як свідчить С. Граматик, володар Ютландії був убитий своїм братом Фенгом, котрий потім одружився з його вдовою. Молодий принц Амлет, син убитого, вирішив помститися. Щоб виграти час і не викликати підозри, Амлет прикинувся божевільним. У його промовах був прихований підтекст, але ніхто не розумів і не дослухався до божевільного. Друг Фенга вирішив перевірити, чи насправді Амлет божевільний, проте Амлет убив його й, обдуривши всіх, одружився з донькою англійського короля та повернувся до Ютландії. У фіналі він убив Фенга й усіх придворних, які зрадили його та батька.

Як бачимо, середньовічний Амлет — людина досить жорстока й рішуча у своїх вчинках і досягненні мети. Середньовічний сюжет був типовою історією про помсту. Однак у трагедії В. Шекспіра все зовсім не так, хоча в основу її покладено ту саму легенду. Драматург дає власну інтерпретацію образу Гамлета, утілюючи в його образі філософські пошуки. З драми-помсти «Гамлет» стає філософською трагедією, у якій змальований складний і трагічний світ, де людина прагне знайти відповіді на досить непрості запитання й знайти власну позицію в сутичці зі злом.

Данське королівство як символ. «Гамлет, принц данський» — це трагедія людської особистості, поставленої перед вибором добра і зла, життя і смерті, правди й брехні, кохання та ненависті. Данське королівство в зображенні В. Шекспіра наскрізь просякнута гнилизною. Тут процвітають насильство, брехня, лицемірство, підлість. «*Бути чесним у наші часи — це означає бути одним на десять тисяч*», — каже Гамлет. А ще він говорить Розенкранцеві:

ЛІТЕРАТУРНА ПРОГУЛЯНКА

Чи чули ви колись про місто Ельсінор? Саме воно згадане в трагедії В. Шекспіра «Гамлет». Дехто думає, що Ельсінор і замок, де відбуваються події п'єси, вигадані. Однак вони існували й існують насправді! Ельсінор знаходиться на кордоні Данії та Швеції. До речі, тут розташована затока Ересунд, відома як найкоротший шлях із Північного моря до Балтійського (лише 4 кілометри). Нині тут збудований сучасний міст, яким із Данії до Швеції можна потрапити на автомобілі за якихось 15 хвилин. А в XIV ст. затоку можна було здолати лише на дерев'яних кораблях. Тут постійно відбувалися сутички й воєнні конфлікти, бо місце було стратегічно важливим.

Замок-фортеця Кронборг. *Сучасне фото*

На березі затоки Ересунд ще в XV ст. стояв замок-фортеця Кронборг, який слугував для захисту кордонів Данії. Його розбудовували різні королі, але й сьогодні ми можемо побачити замок величним і міцним як один із найбільших у Скандинавії. Із замком Кронборг і містечком Ельсінор пов'язано чимало легенд. Одна з них — про принца Амлета, яку описав історик XII ст. С. Граматик.

Дж. Е. Мілле. Офелія. 1851 р.

батько та взірцевий придворний Полоній (головний королівський радник) стежить за своїм сином Лаертом і, догоджаючи королю Клавдію, використовує дочку Офелію як «приманку» у ганебній грі проти Гамлета. Університетські товариші принца Гамлета — Розенкранц і Гільденстерн — без докорів сумління вступають у змову з Клавдієм і добровільно стають шпигунами. Офелія, яка щиро кохає Гамлета, схиляється перед волею батька й брата, жертвує своїми почуттями й покійно погоджується на те, щоб її розмову з принцом підслухали король і Полоній, а лист від Гамлета віддає батькові (а той читає його Клавдію).

У художньому світі В. Шекспіра зло набуває вселенських розмірів. Його так багато, що герой буквально задихається у світі зла. Не випадково Данія в словах Гамлета порівнюється з в'язницею, більше того — увесь світ видається йому таким. Через сумніви й вагання Гамлет вступає в нерівну боротьбу зі злом.

Конфлікт Гамлета зі світом і шукання героя. В. Шекспір зобразив безмежність людського духу, що прагне знайти правду, смисл буття та вищу справедливість у суперечливому й жахливому світі.

Після зустрічі з Привидом, який розповів Гамлетові про те, що Клавдій отруїв брата, щоб успадкувати королівство, герой заприсяга помститися за батька. Розчарування, крах ілюзій щодо величі людини викликають у нього розпач та озлоблення. Зневірившись через вчинок матері у жіночій вірності, Гамлет брутально поводить з Офелією, хоча вони люблять одне одного.

Е. Делакруа. Гамлет і Гораціо на кладовищі. 1839 р.

«Ви, як губка, усмоктуєте королівську прихильність, нагороди, владу. І виявляється, що такі слуги — найкращі для короля...» Ось у такому світі Гамлетові належить знайти свій шлях.

Довкола нього відбувається чимало злочинів та аморальних вчинків. Дізнавшись про обставини загибелі свого батька-короля, Гамлет вирішив викрити вселенське зло, з яким не може змиритися. Справді, як можна змиритися з тим, що брат (король Данії Клавдій) убив свого брата й посів престол Данії? А як змиритися з тим, що мати Гамлета — королева Гертруда — невдовзі стала дружиною Клавдія? Чадолубивий

Оточений зрадою, він переконався в підступності придворних. Конфлікт поглиблюється: з теренів сімейних він переходить у сферу політичних інтриг, а надалі охоплює проблеми суспільних законів і звичаїв у королівстві. Навколо Гамлета розгортається ціла низка інтриг. У них бере участь не тільки король Клавдій, а і його радник Полоній, батько Лаерта й Офелії. Шпигуючи за Гамлетом під час його розмови з матір'ю, Полоній заховався за килимом. Помітивши це, Гамлет простромив килим шпагою та вбив його.

Поступово конфлікт Гамлета з людьми, які його оточують, переростає межі особистого. Він не тільки хоче помститися за смерть батька,

С. Бродський. Ілюстрація до твору В. Шекспіра «Гамлет, принц данський». 1970-і роки

а й розібратися з тими, хто бере участь в інтригах проти нього самого. Оскільки в інтриги втягнуті королева-мати Гертруда, й Офелія, і колишні товариші Гамлета, у нього складається враження, що він зіткнувся не зі злочинством окремих людей, а з глобальним, уселенським злом, що знищує все навколо.

Герой дуже страждає від усвідомлення невідповідності уявлень про те, яким повинне бути життя та яке воно є насправді. Відповідно в нього з'являються сумніви в доцільності такого існування взагалі. Виникає запитання «Бути чи не бути?..», що стало темою відомого монологу. «Бути» чи «не бути» для Гамлета — це жити чи не жити. Але жити таким життям, як живуть у Данському королівстві, він не може, бо для героя це — не життя, а духовна смерть...

Однак Гамлет приймає особисту відповідальність за свій час і світ, у якому він живе, прагнучи знайти вищий смисл.

Звихнувся час... О доле зла моя!
Чому його направить мушу я?

(Переклад Григорія Кочура)

У численних монологах Гамлета звучить не тільки особисте горе, а й стурбованість за долю людей, держави, усього світу. Він бачить злигодні, насильство, несправедливість, що панують скрізь. І, обурений засиллям зла, розуміє, що «*направити*» «*хворий*» світ, який «*розладнався*», не під силу одній людині, навіть сильній і рішучій.

Трагізм образу Гамлета полягає в грандіозності розриву між тим, що він усвідомлює як мислитель, і неможливістю втілити високі поривання в реальному житті. Та все ж таки в п'єсі «Гамлет, принц данський», попри трагічність, є і світло. Це світла думка автора, котрий вірить у те, що людина навіть у жахливому світі зможе залишитися людиною, що вона зможе протистояти бруду й гнилизні. А головне — не втратити прагнення шукати сенс буття, навіть коли немає виходу.

У свої останні хвилини Гамлет звертається до друга Гораціо з проханням розповісти про нього людям. Гораціо, уражений смертю друга, хоче покінчити із життям, але Гамлет зупиняє його:

Помучся ще на цім безладнім світі,
Щоб розказать про мене...

(Переклад Григорія Кочура)

Гамлет так і не розкрив своєї головної таємниці. Смерть опустила завісу над його шуканнями й стражданнями. То про що ж Гамлет просив Гораціо? Яку загадку він забрав із собою в могилу?.. Про це думало не одне покоління. Подумаємо про це й ми в нашому з вами королівстві...

ПРОВІДНІ МОТИВИ ТРАГЕДІЇ «ГАМЛЕТ»

Мотив	Вияв
Божевілля	Гамлет удає божевільного, Офелія божеволіє насправді, Гамлет згадує про божевільного блязня Йоріка.
Смерті	Гамлет постійно говорить про життя і смерть; Клавдій убив брата; гробар знайшов череп; поєдинок Гамлета та Лаерта завершується їхньою смертю, а також короля та королеви; помирає Офелія; Розенкранц і Гільденстерн теж мають бути вбиті.
«Гнилизни»	Марцелл говорить про те, що в Данському королівстві є якась «гнилизна»; Гамлет говорить, що труп Полонія буде гнити в галереї; гробарі знаходять згнилі в землі кістки й черепи. Цей мотив свідчить про занепад духовних ідеалів, знецінення життя людини.
Помсти	Гамлет має помститися за смерть свого батька; Лаерт хоче помститися Гамлетові за смерть Полонія й божевілля сестри; прагнення Гамлета помститися призводить до нових жертв: смерті Полонія, Розенкранца та Гільденстерна.
Тлінності буття	Гамлет неодноразово говорить про швидкоплинність життя; ця думка звучить і в пісні гробаря.
Зволікання дії	Гамлет постійно відкладав помсту Клавдію, доки сам не був смертельно поранений.
Заміни	Лаерт і Гамлет помінялися рапірами; королева випадково випила келих з отрутою, який був призначений Гамлетові; Гамлет підмінив лист, якого повезли Розенкранц і Гільденстерн до Англії, — то був їхній вирок.

ГАМЛЕТ, ПРИНЦ ДАНСЬКИЙ (1603)

(Трагедія)

(Уривки)

Коментарі

ДІЯ ПЕРША

Сцена 2

Уже в дії першій Гамлет постає героєм, який має багато запитань до себе й до всього світу. Його серце крає смерть батька й таємниця довкола неї. Монологи — форма розкриття внутрішнього світу героя, його протиріч, сумнівів і шукань. Також у монологів Гамлета міститься характеристика світу, осмислення місця людини в ньому. Це засіб психологічної характеристики героя та соціальної критики світу. Водночас монологи Гамлета набувають широкого філософського значення, концентруючи вічні морально-філософські проблеми: життя і смерть, кохання й зрада, воля та насильство, правда й лицемірство, совість і ніцність.

Гамлет

(...) Боже, Боже!
 Яке нікчемне, марне й недолуге
 Все, що на світі діється (...).
 Немов город неполотий, де густо
 Буяють бур'яни. Саме огидне
 Його заповонило! Як це сталося?!
 Два місяці, як він помер. Ні, менше!

Такий король! Із нинішнім зрівняти —
 Він, як Гіперіон з сатиром поруч,
 І матір так любив він, що, мабуть,
 Вітрам небес не дав би надто грубо
 Дихнути їй в обличчя. Небо й земле!
 Що згадувати?! Так вона горнулась
 До нього, мов з поживи тої голод
 Зростав у неї ще. І ось — за місяць...
 Несталосте, твоє імення — жінка!
 Лиш місяць! Не стоптала й черевиків,
 Що в них за тілом батьковим ішла
 В сльозах, як та Ніоба. І тепер...
 О Боже мій! Тварина нерозумна,
 І та, напевно, довше б сумувала!
 Побралася із дядьком, що до батька
 Подібний так, як я до Геркулеса.
 Ще й сіль облудних сліз її не зникла
 З очей, а вже на кровозмісне ложе
 Вона спішить. В квапливості оцій
 Добра немає і не може бути.
 Розбийся, серце, — мушу я мовчати!

(Переклад Григорія Кочура)

Коментарі

ДІЯ ТРЕТЯ

Сцена 1

Гамлет удає божевільного, щоб розібратися, що ж відбувається довкола нього насправді. Король Клавдій, королева Гертруда, радник Полоній, колишні товариші Гамлета — Розенкранц і Гільденстерн, Офелія обговорюють «божевілья» Гамлета. Щоб перевірити, що з ним діється насправді, вирішили влаштували зустріч Гамлета з Офелією. Король просить королеву піти, а він із Полонієм мають намір підслухати розмову...

Король

Гертрудо, люба,
 Облиште нас: я Гамлета покликав,
 Щоб він, немовби випадково, тут
 Зустрів Офелію.
 А я й Полоній, шпигуни законні,
 Сховавшись, щоб нас ніхто не бачив,
 Самі спостерігатимем усе,
 То й буде зрозуміло, що насправді
 Любов йому страждання завдає,
 Чи щось інакше. (...)

Полоній

Ось він іде. Сховаймося, мій пане.

(Король і Полоній виходять).

Входить Гамлет.

Гамлет

Так. Бути чи не бути — ось питання.
 В чім більше гідності: терпіти мовчки
 Важкі удари навісної долі
 Чи стати збройне проти моря мук
 І край покласти їм борнею? Вмерти —
 Заснуть, не більш. І знати, що скінчиться
 Сердечний біль і тисячі турбот,
 Які судились тілу. Цей кінець
 Жаданий був би кожному. Померти —
 Заснути. Може, й бачити сновиддя?
 У цьому й перепона. Що приснитись
 Нам може у смертельнім сні, коли
 Вантаж земної суєти ми скинем?
 Оце єдине спонукає зносить
 Усі нещастя довгого життя;
 Інакше — хто ж би стерпів глум часу,
 Ярмо гнобителів, пиху зухвальців,
 Зневажену любов, суди неправі,
 Нахабство влади, причіпки й знуцання,
 Що гідний зазнає від недостойних, —
 Хто б це терпів, коли удар кинджала
 Усе кінчає? Хто б це став потіти,
 Вгинаючись під тягарем життєвим,
 Якби не страх перед незнаним чимось
 У тій незвіданій країні, звідки
 Ще не вертався жоден подорожній?
 Миритись легше нам з відомим лихом,
 Аніж до невідомого спішити;
 Так роздум робить боягузів з нас,
 Рішучості природжений рум'янець
 Блідою барвою вкриває думка,
 І збочує величний намір кожен,
 Імення вчинку тратячи. Та досить!
 Офеліє! В своїй молитві, німфо,
 Згадай мої гріхи!

Офелія

Ласкавий принце,
 Скажіть, як вам жилося цими днями?

Гамлет

Я дуже вдячний: добре, добре, добре.

Офелія

У мене є від вас дарунки, принце,
 Їх повернути я давно хотіла,
 То прошу їх тепер прийняти.

Гамлет

Що ви?!

Я зроду вам не дарував нічого.

Офелія

Ви добре знаєте, що дарували,
Ще й в супроводі запахущих слів, —
Від них принадніші були дарунки.
Але втрачають і дари принаду,
Як той, хто дав їх, дивиться нерадо.
Ось, принце, заберіть.

Гамлет

Ха-ха! То ви дівчина доброчесна?

Офелія

Що таке, принце?

Гамлет

І ви вродливі?

Офелія

Що ви маєте на увазі, принце?

Гамлет

А те, що коли доброчесні й вродливі, то ваша чеснота не повинна мати ніяких справ з вашою красою.

(...) Іди в черниці. Навіщо тобі плодити грішників? Сам я людина досить-таки порядна, а й то можу себе обвинуватити в такому, що й навіщо тільки мене мати привела?! Я надто гордий, мстивий, самолюбний. У мене напихваті більше гріхів, ніж думок, щоб їх обміркувати, уяви, щоб їх утілити, часу, щоб їх здійснити. І навіщо тільки такі люди, як я, повзають між небом і землею? Усі ми пройдисвіти несосвітенні. Не йми віри нікому з нас. Один тобі шлях — у черниці. Де ваш батько?

Офелія

Удома, принце.

Гамлет

Замкніть його там, нехай він дурня строїть тільки в себе вдома. Прощайте.

Офелія

Поможи йому, усеблаге небо.

Гамлет

Коли ти одружишся, дістанеш від мене в посаг таке прокляття: хоч ти будеш цнотлива, як крига, чиста, як сніг, а поговорів не минеш. Іди в черниці, іди! Прощавай! Або, якщо вже конче хочеш виходити заміж, виходь за дурня, бо розумні аж надто добре знають, на яких потвор ви їх обертаєте. У черниці йди! Та швидше! Прощавай! (...)

(Виходить).

Офелія

Потьмарився такий шляхетний розум!
Така людина! Виглядом — придворний,
Словами — вчений, войовник — мечем,
Надія й вицвіт нашої держави,
Довершеності дзеркало й взірець!

Я, найнешасніша з жінок, пила
Солодкий мед обіцянок його,
І ось цей дух ясний, мов дзвін, що тріснув... (...)
(Переклад Григорія Кочура)

Коментарі

Сцена 2

На замовлення Гамлета мандрівні актори розігрують у королівському палаці п'єсу «Убивство Гонзаго», яку герой фігурально називає «Пастка». Гамлет особисто дав поради акторам і попросив їх уставити в п'єсу уривок, який він написав особисто. Композиційний прийом «п'єса в п'єсі» дає змогу втілити шекспірівську метафору «увесь світ — театр». Інтригами й конфліктами просякнута все довкола героя. Однак Гамлет сподівається на те, що під час п'єси Клавдій якийсь викаже себе або навіть зізнається в скоєному, що дасть можливість спокутувати гріх. Але цього не відбулося...

Королева на сцені

«У другім шлюбі не любові ждуть,
До нього розрахунки лиш ведуть.
Я вдруге мужа першого вбиваю,
Коли у постіль другого приймаю».

Король на сцені

«Я знаю, щирі це слова й думки,
Та наміри не завжди в нас тривкі,
У рабстві наша пам'ять їх тримає,
Життя їх віку довгого не має:
На гілці висить недозрілий плід,
Достиг — упав, по ньому зник і слід.
Не дуже в нас обіцянки живучі,
Бо ми їх забуваєм неминуче:
У захваті приймаєм рішенець,
Минає захват — рішенню кінець (...)

Королева на сцені

«Нехай для мене більше й хліб не родить,
Нехай для мене й сонце більш не сходить,
Нехай ні вдень не знаю, ні вночі
Ні втіхи, ні спочинку, живучи,
Хай щастя і вві сні мені не сниться,
Життя моє хай буде як в'язниця,
Хай талану ні в чому не діжду,
Як повдовівши, заміж я піду».

Гамлет

Ну, що буде, як одурить?

Король на сцені

«Клятьба велика. Йди, моя дружино!
Щось я втомився. Трохи відпочину,
Засну я».

(Засинає).

Королева на сцені

«На здоров'я спочивай.
Усе лихе минає нас нехай!»

(Виходить).

Гамлет

Вам подобається п'єса, ваша величносте?

Королева

На мою думку, жінка надто багато обіцяє.

Гамлет

Ну, вона ж дотримає слова.

Король

Ви знаєте п'єсу? У ній немає нічого недозволеного?

Гамлет

Ні, ні, це все жартома, отруєння жартома. Нема тут і трохи нічого недозволеного.

Король

Як зветься вона, ця п'єса?

Гамлет

«Пастка». Тільки ж у якому розумінні? В алегоричному. У цій п'єсі показано вбивство, що сталось у Відні. (...) Підступний цей витвір. Та що нам до того? У вашій величності, як і в нас, чисте сумління, і нас це не обходить. (...)

Входить актор, що грає Луціана.

А оце королів небіж Луціан.

Офелія

Ви, принце, чудово замінюєте хор своїми поясненнями. (...)

Луціан

«Отрута, чорна думка, слухний час,
Міцна рука, ніхто не бачить нас,
Мерзотна суміш, трави чарівничі,
Що вас Геката закліяла аж тричі,
Свої страшні властивості яв'ять —
Життя живого нитку перервіть!»

(Вливає отруту королю у вухо).

Гамлет

Він труїть його в саду, щоб захопити владу. Герцога звать Гонзаго. Є така повість, писана вона добірною італійською мовою. Зараз ви побачите, як убивця завойовує любов Гонзагової дружини.

Офелія

Король устає!

Гамлет

Що, злякався хлопавки?

Королева

Що з вами, ваша величносте?

Полоній

Припиніть виставу!

Король

Присвітій мені. Ходім звідси!

Всі

Світла! Світла! Світла!

(Виходять усі, крім Гамлета й Гораціо).

(Переклад Григорія Кочура)

Коментарі

ДІЯ П'ЯТА

Сцена 1

Промовистий символ трагедії — череп Йоріка, який знайшов на цвинтарі гробокоп. «Бідолашний Йоріку!» — каже Гамлет, тримаючи його в руках. Хто ж такий Йорік? Королівський блазень. Колись він весело сміявся й звеселяв челядь, але тепер його немає. Той, хто жартував і веселився, опинився в могилі. «*Людське життя — лише мить*», — думає Гамлет із черепом Йоріка в руці. То навіщо ж тоді живе людина, якщо життя таке коротке? Що залишить вона по собі на землі?.. Певною мірою Гамлет вважає себе також блазнем у Данському королівстві (адже він удавав божевільного, змушений прикидатися перед усіма, щоб приховати справжні наміри). Череп Йоріка навіює героєві думки про власну смерть, а ще — про суєтність мирського, земного буття.

Гамлет

Цей череп мав язика й міг співати. А такий собі шахрай кидає ним об землю, наче це щелепа Каїна, першого вбивці. Може, макітра, що нею жбурляється йолоп, належала політикові, який Господа Бога самого не міг обхитрити, — хіба ні? (...) А тепер він потрапив до пані Хробакової й гробокоп лупить його заступом по вилицях. Дивовижне перетворення, якби тільки ми могли його простежити! Невже варто було ростити ці кістки тільки на те, щоб гратися ними в кеглі? Мої кістки ниють, ледве думаю про це. (...)

(Бере череп).

Бідолашний Йоріку! Я знав його, Гораціо. Людина невичерпної винахідливості в дотехах, з винятковою фантазією. Разів з тисячу носив він мене на спині. А тепер це сама бридота. Мене нудить, коли я дивлюся на нього. Отут були губи, які я так часто цілував. Де тепер твої жарти? Твоє вистрибування? Твої пісеньки? Спалахи веселощів, від яких усі за столом, бувало, покотом лягали з реготу? Невже в тебе не залишилося жодного дотепу, щоб поглузувати з власного вищиру? Зовсім занепав? Піди у світлицю до вельможної дами та скажи їй, що, хоч би вона фарбувалась і на палець завтовшки, однаково колись буде така сама... (...)

(Переклад Григорія Кочура)

Коментарі

Сцена 2

У фіналі п'єси в запеклому поєдинку б'ються Гамлет і Лаерт... З цього поєдинку вже ніхто не вийде живим. Ані його учасники, ані сам король Клавдій, котрий улаштував поєдинок як виставу. А королева Гертруда випадково випила келих з отрутою, який призначався Гамлетові...

Король

Наш син

Перемагає.

Королева

Але він огрядний,
Задихався. Ось хусточку візьми
Та витрись. Я також за тебе вип'ю.

Гамлет

Спасибі, матінко.

Король

Не пий, Гертрудо!

Королева

Таки я вип'ю. Ви мені даруйте.

(П'є).

Король

(Убік).

З отрутою! Рятунку вже немає.

Гамлет

Ні, я не питиму. Ще хвилинку.

Королева

Ходи сюди, утру тобі обличчя.

Лаерт

А зараз я ударю.

Король

Сумніваюсь.

Лаерт

(Убік).

Це майже проти власного сумління.

Гамлет

Ану, Лаерте, втретє. Та не грайтесь,
А нападайте, скільки сили є,
Бо ви немов жартуєте зі мною!

Лаерт

Ах, он як! Ну, тримайтеся тоді!

(Б'ються).

Озрік

Нема удару.

Лаерт

Маєте один!

(Лаерт ранив Гамлета. Потім у розпалі вони обмінюються рапірами й Гамлет ранив Лаерта).

Король

Розбороніть. Вони поскаженіли.

Гамлет

Ні, ще!

(Королева падає). (...)

Гамлет

Що з нею?

Король

Кров побачила й зомліла.

Королева

Ні, це вино, вино. Мій сину любий,
Це все пиття! Отруєно мене.

(Умирає).

Гамлет

Злочинство! Зрада! Зачиняйте двері,
Шукайте! Треба винного знайти!

(Лаерт падає).

Лаерт

Він, Гамлете, між нами. Ти помреш,
Тобі ніякі ліки не допоможуть.
Та зброя, що в руці твоїй, отруйна
І незатуплена. І сам я гину
Як жертва заміру свого бридкого.
Ось я лежу і вже не встану більше,
І матір теж отруєно твоєю.
Це все король, король у всьому винен.

Гамлет

Рапіра теж отруєна? Отруто,
Довершуй те, що довершити слід!

(Заколює короля). (...)

(Переклад Григорія Кочура)

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Обізнаність. 1. Розкрийте жанрову специфіку драми. 2. У чому полягає її філософський зміст? 3. Чому Гамлет став «вічним» образом? 4. Які таємниці розгадані, а які не розгадані в п'єсі? 5. Розкрийте стосунки: а) Гамлет — батько; б) Гамлет — Клавдій; в) Гамлет — мати; г) Гамлет — Офелія; г) Гамлет — друзі. **Читацька діяльність.** 6. Установіть, як змінюються персонажі в трагедії «Гамлет». За кого вони себе видають і хто вони є по суті? Складіть схему. 7. Впишіть імена персонажів античної та біблійної міфології, що згадані у творі. Як вони впливають на характеристику героїв? 8. Що говорять про Гамлета інші герої? І як він сам себе характеризує? **Людські цінності.** 9. Дайте оцінку вчинкам: а) Клавдія; б) Гертруди; в) Офелії, коли вона погодилася на пропозиції Полонія; г) Гамлета; г) Гораціо; д) Розенкранца та Гільденстерна; е) Полонія. 10. Яких людських цінностей не знаходить Гамлет у Данському королівстві? Доведіть. **Комунікація.** 11. Дискусія «Чому Гамлет зволікає з помстою?». **Ми — громадяни.** 12. Висловте позицію щодо думки Гамлета: «Увесь світ — в'язниця...» Як ви вважаєте, що потрібно зробити, щоб змінити світ на краще? **Сучасні технології.** 13. За допомогою Інтернету подивіться різні інтерпретації п'єси «Гамлет» у кіно. Висловте враження. **Творче самовираження.** 14. Підготуйте розповідь (*усно*) від імені Гораціо про все, що відбулося в Ельсінорі. 15. Складіть власний діалог Гамлета з Офелією. **Лідери й партнери.** 16. Участь у літературній грі «Чи знаєте ви символи трагедії "Гамлет"?». Учасники мають розкрити історію та приховане значення предметів, про які йдеться в п'єсі: келих, рапіра, череп Йоріка, лист Офелії, горіхова шкаралупа, вінок Офелії, темний плащ, килим. **Довкілля та безпека.** 17. Складіть схему «Небезпеки Данського королівства». Прокоментуйте. **Навчаємося для життя.** 18. У трагедії «Гамлет» герої нерідко повчають одне одного (Полоній повчає Лаерта й Офелію, Клавдій повчає Гамлета, Гамлет повчає Офелію та ін.). Як ви вважаєте, у чому праві й у чому не праві герої? Які настанови до сучасного життя ви дали б своїм друзям або рідним?

ПІДСУМКИ

- Середньовічний сюжет легенди про помсту принца Амлета В. Шекспір перетворив на філософську трагедію.
- Гамлет — «вічний» образ героя, який уступив у нерівний бій зі злом, гине, але не втрачає почуття гідності й прагнення знайти істину та справедливість.
- Рух сюжету в «Гамлеті» визначають не лише напружені зовнішні події та конфлікти, а й монологи героя, які свідчать про складні процеси в його свідомості, духовну еволюцію героя.

«ГАМЛЕТ» У ЖИВОПИСІ Й ІЛЮСТРАЦІЯХ

Знаменита трагедія В. Шекспіра «Гамлет, принц данський» утілена у творах світового живопису. **Е. Делакруа** створив серію літографій за мотивами п'єси. Картина «Гамлет і Гораціо на цвинтарі» відображає відчуття неспокою, тривожності та неминучості смерті.

Дж. В. Вотергаус. Офелія. 1889 р.

Дж. В. Вотергаус.
Офелія. 1894 р.

Дж. В. Вотергаус.
Офелія. 1910 р.

Е. О. Еббі. Помста Гамлета. 1897 р.

Дж. В. Вотергаус у своїх картинах створив три різні трагічні образи Офелії. На першій картині, створеній у 1889 р., художник показує її на луці, сумною й задумливою; на картині 1894 р. — Офелія біля озера, якраз перед загибеллю; на полотні 1910 р. зображено героїню, яка стоїть на березі, торкаючись дерева, готується зробити свій останній крок у воду.

Е. О. Еббі (1852–1911) — американський художник, живописець та ілюстратор. Відомий своїми малюнками й картинами на шекспірівську тематику. На картині «Помста Гамлета» митець зображує Клавдія та Гертруду, одягнутих у червоне, що видає їхню причетність до кривавого злочину. А за спинами короля й королеви — полум'я як натяк на трагічну розв'язку.

Картина відомого російського художника **М. Врубеля** (1856–1910) «Гамлет і Офелія» була написана в 1884 р. За основу взято сюжет роздуму з елементами трагізму. Образ Гамлета змальований зосередженим і дещо відчуженим. Здається, ніби принц зайнятий своїми думками, далекими від навколишнього світу. Біля Гамлета стоїть засмучена Офелія, у напівзаплющених очах — смуток і безнадія.

Приваблюють талановиті ілюстрації до «Гамлета» **С. Бродського** (1923–1982), радянського архітектора, скульптора, поета та чудового ілюстратора книжок. У його трактуванні вражає глибина та об'єм, чорно-червона кольорова гама привертає особливу увагу, викликає тривогу та напруження. Постаті Гамлета, Клавдія, Гертруди натягнуті, як струни, що передають внутрішній стан героїв.

Український художник **В. Єрко** (1962) за оформлення нового українського перекладу у 2008 р., виконаного Ю. Андруховичем, трагедії Шекспіра «Гамлет» був нагороджений гран-прі Львівського форуму видавців. Його версія «Гамлета» — це новий погляд на твір.

В. Єрко. Гамлет. 2008 р.

1. Доберіть до картини Е. Делакруа «Гамлет і Гораціо на цвинтарі» (с. 38) рядки з трагедії В. Шекспіра «Гамлет».
2. Уявіть, що ви — художник. Яку ілюстрацію до «Гамлета» ви б хотіли намалювати? Усно опишіть, що на ній має бути зображено, які кольори переважали б.

«ГАМЛЕТ» У ТЕАТРІ Й КІНО

Неможливо порахувати, скільки разів «Гамлет» був поставлений на сценах театрів світу. Мрія всіх великих акторів — зіграти Гамлета.

Перша дата постановки «Гамлета» невідома, але припускають, що прем'єра відбулася в 1601 р. в Лондоні, на сцені театру «Глобус». Першим виконавцем ролі Гамлета був *Р. Бербедж* — знаменитий трагедійний актор тодішньої Англії.

Особливе місце серед акторів, які зіграли роль Гамлета, посідає французька акторка, яку часто називають Божественною Сарою — *С. Бернар* (1844–1923). Акторка зіграла Гамлета в 1899 р., у віці 55 років.

Українському глядачеві добре відома вистава «Гамлет» російського режисера *Ю. Любимова*, прем'єра якої відбулася в листопаді 1971 р. в Театрі на Таганці (Москва), де головну роль зіграв бард, актор і поет *В. Висоцький*. Сам актор казав, що його Гамлет не думає про помсту, а розмірковує, як вчинити, щоб її уникнути: «Я граю людину з такими самими проблемами й пристрастями, як будь-хто з нас...»

В Україні виставу «Гамлет» уперше інсценізували в Києві в 1837 р.

У 1943 р., під час Другої світової війни, в окупованому німцями Львові, учні *Л. Курбаса* *І. Гіряк* і *В. Блавацький* поставили «Гамлета». Ця вистава була про те, як герой сам на сам вирішив протистояти світові. До сьогодні «Гамлет» не сходить зі сцен найкращих театрів України.

Однією з найкращих екранізацій трагедії вважають кінофільм «Гамлет» британського режисера й сценариста *Л. Олів'є*, він виконав і головну роль. Кінофільм отримав багато нагород, серед яких: три премії Міжнародного кінофестивалю у Венеції, чотири премії «Оскар».

Не обійшла увагою кінокритиків і чорно-біла двосерійна кінострічка «Гамлет» радянського кінорежисера, що народився в Києві, *Г. Козінцева*.

Кінофільм, знятий у 1964 р. на кіностудії «Ленфільм», посів почесне місце серед світових кіноверсій «Гамлета». Музику до фільму написав композитор *Д. Шостакевич*. Головну роль виконав відомий радянський актор *І. Смоктуновський*.

Найяскравішим сучасним фільмом вважають «Гамлета», поставленого італійським режисером *Ф. Дзеффіреллі* в 1990 р. (*Велика Британія*), де головну роль виконав актор, режисер, сценарист і продюсер, лауреат двох премій «Оскар» і премії «Золотий глобус» — *М. Гібсон*. Критики неоднозначно оцінили роль Гамлета у виконанні актора.

В. Висоцький. 1971 р.

М. Гібсон. 1990 р.

1. Уявіть, що вам запропонували зіграти роль Гамлета. Як би ви хотіли розкрити образ трагедійного героя? Які його риси увиразнити?
2. Перегляньте одну з кінострічок або вистав, створену за твором В. Шекспіра «Гамлет». Напишіть рецензію.

Р. Бербедж

С. Бернар. 1880-і роки

Л. Олів'є. 1948 р.

І. Смоктуновський. 1964 р.

ПРОЗА Й ПОЕЗІЯ ПІЗНЬОГО РОМАНТИЗМУ ТА ПЕРЕХОДУ ДО РЕАЛІЗМУ ХІХ ст.

СПЕЦИФІКА ПЕРЕХОДУ ВІД РОМАНТИЗМУ ДО РЕАЛІЗМУ

Між романтизмом і реалізмом не було чіткої демаркаційної лінії, вони збагачували одне одного темами й мотивами, образами й прийомами.

Д. Наливайко

Романтизм, який виник у Європі наприкінці XVIII — на початку ХІХ ст., був відкритою й динамічною системою. Уже в 1820–1840-х роках у європейських літературах простежується взаємодія романтичних і реалістичних елементів, що яскраво засвідчує творчість О. де Бальзака, Стендаля, Г. Флобера (*Франція*); О. Пушкіна, М. Лермонтова (*Росія*); М. Гоголя (*Україна*); В. Скотта, Ч. Діккенса (*Англія*) та ін. Подібні процеси відбувалися й у літературі США (Дж. Ф. Купер, В. Ірвінг, Н. Готорн, В. Вітмен та ін.), тільки трохи пізніше. Деякі письменники починали свою діяльність як романтики, але в процесі творчої еволюції переходили на шлях реалістичного зображення дійсності. Інколи дуже важко провести межу між романтизмом і реалізмом в одному творі, тому, коли ми називаємо його, наприклад, романтичним або реалістичним, маємо на увазі домінування тих чи тих елементів.

Що ж спричинило взаємодію романтизму й реалізму в першій половині ХІХ ст.? У цей час у Європі відбувався активний процес становлення буржуазного суспільства. Після Французької революції настало глибоке розчарування щодо втілення ідей свободи, рівності й братерства. Розвиток виробництва й засилля тих, у кого були гроші й влада, призвели до значного погіршення стану народу, поневолення й несправедливості щодо представників демократичних станів. На початку ХІХ ст. розшарування суспільства поглиблюється. Багаті стають ще багатшими, а бідні біднішають. Тому гроші й влада, що спричинили духовний занепад суспільства, порушення моральних норм і взаємин людей, були наскрізними темами у творах перехідного періоду від романтизму до реалізму.

Ф. К. Геймер.
Ф. Гельдерлін.
1792 р.

Взаємодія романтичних і реалістичних елементів у творчості митців відбувалася по-різному. Скажімо, у межах реалістичного повістування з'являлися виняткові персонажі, наділені надзвичайними якостями. Наприклад, Гобсек з однойменної повісті О. де Бальзака. Цей герой

постає не як звичайний лихвар, а як лихвар-філософ, фантом, який рухає силою золота весь світ. Деякі письменники брали усталені романтичні теми й мотиви й уміщували їх у контекст свого часу, надаючи реалістичного звучання. Так було в романі у віршах «Євгеній Онегін» О. Пушкіна, де теми кохання, розлуки, смерті набули нового змісту, відповідного до реалій доби. Перші реалісти нерідко використовували у своїх творах поетику романтизму, особливо в зображенні природи, як М. Лермонтов у романі «Герой нашого часу». Герої нерідко були протиставлені суспільству, не могли знайти в ньому свій шлях і своє місце, як, наприклад, Євгеній Онегін і Григорій Печорін. Дуже багато в цей період зроблено митцями для утвердження образу України у світовій літературі, що набував і романтичного, і реалістичного забарвлення (Дж. Г. Байрон, М. Гоголь, О. Пушкін та ін.).

Представники пізнього етапу романтизму надзвичайно наблизилися до нагальних проблем суспільного життя. Інтерес до екзотики й минулого поступився гострій критиці світу. Пізні романтики, хоча й використовували романтичні засоби зображення (фантастика, незвичайні образи й ситуації, нереальність і зміщення часу й простору, перевага вільної уяви автора та ін.), але у своїх творах порушували цілком реальні проблеми, викривали абсурдність, аморальність і несправедливість суспільства, зображували трагічне становище людини, яка в умовах такого суспільства не має свободи й можливості для реалізації. Засобами романтичної іронії пізні романтики показували невідповідність світу високим ідеалам. Гострий критичний пафос і прагнення проникнути в глибини суспільних процесів є характерними ознаками літературного періоду переходу від романтизму до реалізму. Це особливо виявилось у творчості Е. Т. А. Гофмана (*Німеччина*), М. Гоголя (*Україна*) та ін.

Провідними темами пізнього романтизму й переходу до реалізму були: влада грошей, недосконалість суспільства, драматична доля митця та його протистояння зі світом, трагедія людини під впливом важких зовнішніх обставин та її духовна трансформація, мистецтво, краса природи й проникнення в її таємниці тощо. На відміну від реалістів, які дотримувалися життєвої правди в зображенні сюжетів та образів, пізні романтики прагнули подолати суспільний абсурд за допомогою мистецтва. Мистецтво було своєрідним засобом духовної боротьби зі світом грошей та буржуазного прагматизму. Тому тема творчості й образ митця, утілення поетичного світобачення були протиставлені меркантильному суспільству. У творах пізніх романтиків висловлено позитивні ідеали, що втілені за допомогою фантастики, казки, міфу, яскравої символіки й позиції автора, який відверто утверджує ідеї справедливості, творчості, краси та кохання. Усупереч суспільному абсурду й трагізму життя, твори

Т. Шевченко.
Є. Гребінка.
1837 р.

Й. Данхаузер.
Ліст за роялем. 1840 р.
(Серед слухачів: О. Дюма,
Жорж Санд, В. Гюго,
Н. Паганіні, Дж. Россіні,
на стіні – портрет Байрона)

пізніх романтиків сповнені не тільки гострої критики, а й світлої надії на відновлення високих ідеалів.

Остаточне виокремлення та оформлення реалізму й розмежування його з романтизмом відбуваються в літературі другої половини XIX ст. Але романтизм не зникає, а набуває нових форм і трансформацій.

ТЕЧІЇ РОМАНТИЗМУ

Течія	Період	Представники
Ранній (філософський) романтизм	Кінець XVIII – початок XIX ст.	А. і Ф. Шлегель, Ф. Шеллінг, Ф. Гельдерлін та ін. (<i>Німеччина</i>)
Народно-фольклорний романтизм	Початок XIX ст.	Г. Гейне (<i>Німеччина</i>), М. Гоголь, Т. Шевченко (<i>Україна</i>), О. Пушкін (<i>Росія</i>) та ін.
Байронічна течія	1810–1820-ті роки	Дж. Г. Байрон (<i>Англія</i>), Г. Гейне (<i>Німеччина</i>), О. Пушкін, М. Лермонтов (<i>Росія</i>) та ін.
Гротескно-фантастична течія	1820–1840-і роки	Е. Т. А. Гофман (<i>Німеччина</i>), М. Гоголь (<i>Україна</i>), В. Гюго (<i>Франція</i>) та ін.
Вальтер-скоттівська (історична) течія	Перша половина XIX ст.	В. Скотт (<i>Англія</i>), Є. Гребінка, П. Куліш, М. Гоголь (<i>Україна</i>), О. Пушкін (<i>Росія</i>) та ін.

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Обізнаність. 1. Назвіть історичні умови взаємодії романтизму й реалізму. **2.** Наведіть приклади такої взаємодії, використовуючи прочитані художні твори. **3.** Назвіть відомі вам течії романтизму. Які з них належать до пізнього етапу романтизму? **Читацька діяльність. 4.** Порівняйте образи Чайльда Гарольда та Євгенія Онегіна. Які риси характеру Чайльда Гарольда проявилися в характері Євгенія Онегіна? **5.** Які романтичні теми Дж. Г. Байрона розробляли О. Пушкін і М. Лермонтов? **Людські цінності. 6.** Які нові теми й ідеї принесли в літературу романтики? **7.** Які теми були спільними для романтиків і реалістів у перехідний період? **Комунікація. 8.** Наведіть три аргументи для доказу тези, що М. Гоголя можна назвати й романтиком, і реалістом (*на прикладі прочитаних творів*). **Ми — громадяни. 9.** Наведіть приклади виявлення громадянської позиції поетів-романтиків. **Сучасні технології. 10.** За допомогою Інтернету дізнайтеся більше про історичні та світоглядні передумови розвитку романтизму й реалізму. Які історичні події відбулися в той час у Європі та США? Які філософські теорії були поширені? **Навчаємося для життя. 11.** Уявіть, що ви письменник (письменниця) і пишете твір про наше життя. Які теми сучасного суспільства могли б стати сюжетом для романтичного твору, а які — для реалістичного?

НІМЕЧЧИНА

РОМАНТИЗМ У НІМЕЧЧИНІ

Він у Німеччині туманній
Засвоїв, ученик палкий,
І дух, тривожний та чудний,
І волелюбні поривання...

О. Пушкін

Як відомо, романтизм з'явився в Німеччині. Цьому сприяла філософська та творча спадщина єнських романтиків (А. і Ф. Шлегель, Ф. Шеллінг, Й. Фіхте, Новаліс та ін.), які вже в 1790-х роках заклали засади нового напрямку й почали розробляти його принципи. Передумовами виникнення німецького романтизму вважають діяльність поетичного угруповання «Буря й натиск». Також на розвиток німецького романтизму вплинула творчість Й. В. Гете та Ф. Шиллера, яких прийнято вважати митцями, що поєднали у своїй спадщині різні літературні напрями й течії — класицизм (веймарський), просвітницький реалізм, сентименталізм і преромантизм. У німецькому романтизмі виокремлюють чотири етапи. **Перший етап (1795–1806)** представлений творами єнських романтиків і Ф. Гельдерліна. У цей час зародилася рання (філософська) течія романтизму.

Другий етап (1806–1815) німецького романтизму припадає на період нашестя війська Наполеона в європейські країни. Німеччина теж опинилася під владою Наполеона, що викликало національний спротив і як наслідок — звернення до міфології та фольклору. Рідна культура й мова стали своєрідним засобом боротьби проти навали чужинців. На цьому етапі також велику культурну діяльність проводили вчені-філологи й збирачі народних казок і легенд — брати Я. і В. Грімм, поет Й. фон Ейхендорф, драматург і прозаїк Г. фон Клейст.

На **третьому етапі (1815–1830)** формується гротескно-фантастичний романтизм, представлений творчістю Е. Т. А. Гофмана.

Протягом **четвертого етапу (1830–1848)** розвивалися різні тенденції, виникли угруповання, діяльність яких була зумовлена демократичними процесами підготовки до німецької революції 1848 р. До цього періоду належить пізня творчість Г. Гейне.

Романтизм у Німеччині проявився не тільки в художній літературі, а й у музиці (Р. Вагнер), і у філософії (Ф. Ніцше).

КОМПЕТЕНТНОСТІ

Обізнаність. 1. Назвіть етапи й представників німецького романтизму. **Читацька діяльність. 2.** Про якого літературного героя йдеться в епіграфі? Чому О. Пушкін наголосив, що той приїхав саме з Німеччини? **3.** Які казки, зібрані або оброблені німецькими романтиками, ви читали? Визначте в них актуальний зміст. **Сучасні технології. 4.** За допомогою Інтернету знайдіть інформацію про представників німецького романтизму (1–2 за вибором), підготуйте презентацію. **5.** Знайдіть відомості про культурні центри німецького романтизму (Єна, Гейдельберг, Берлін, Гамбург та ін.). Які письменники та філософи там працювали? **Ми — громадяни. 6.** У чому проявилася громадянська позиція німецьких романтиків під час наполеонівського нашестя? Наведіть факти. **Творче самовираження. 7.** Пригадайте відомі вам вірші Г. Гейне й образ його ліричного героя. Підготуйте усну розповідь на тему «Новий час — новий герой». Доведіть, що в образі героя Г. Гейне втілено образ поета.

Ернст Теодор Амадей Гофман

1776–1822

У Гофмані світ отримав митця в найвищому розумінні цього слова, митця, який жив у світі власної душі на противагу брутальній дійсності.

М. Бахтін

Життя письменника подібне й водночас дуже не подібне до життя його сучасників. Він завжди жив у двох світах — у реальному, де він, чиновник у юридичних справах, вимушений був виконувати безліч рутинних справ, притримуватися усталених правил і заробляти гроші, а також у світі фантазії, де його уява була вільною та породжувала дивовижні картини. Два світи стануть визначальною ознакою художньої спадщини Е. Т. А. Гофмана.

Ернст Теодор Амадей (Ернст Теодор Вільгельм) Гофман народився 24 січня 1776 р. в м. Кенігсберзі (нині Калінінград, Росія), на той час — Східна Пруссія. Через розлучення батьків Гофман виховувався в родині бабусі й брата матері. Уже в юнацькі роки серйозно займався малюванням і музикою, захоплювався творами митців доби Просвітництва — Ж. Ж. Руссо, Й. В. Гете, Ф. Шиллера та ін., які пробудили письменницьке покликання.

Гофман навчався на юридичному факультеті Кенігсберзького університету, у студентські роки не припиняв заняття мистецтвом. 1798 р. поїхав до Берліна, де склав черговий фаховий іспит та отримав призначення на посаду асесора суду в м. Познані (тоді в складі Пруссії, нині Польща). Невдовзі його перевели радником суду до м. Плоцька, згодом — урядовим радником до м. Варшави, а через кілька років — судовим радником міністерства юстиції в м. Берліні. Гофман часто переїжджав із міста до міста, обіймав різні посади. Працював чиновником у юридичних справах.

У цей час писав п'єси, опери й готував декорації для найкращих театрів Європи — Варшави, Берліна, Лейпцига, Бамберга. Він розписав фресками вежу єпископського замку Альтенбург, друкував у газетах статті, оповідання, рецензії. У 1814 р. вийшла друком повість «Золотий горнець», головним героєм якої став студент Анзельм, який жив у двох світах — реально-побутовому й романтично-фантастичному. Він — дивак і невдаха, але в душі — поет, тому здатен бачити й чути те, про що не відають звичайні люди.

У збірці «*Фантазії в манері Калло*» (1814–1815) були зібрані твори Гофмана, створені в період 1808–1815 рр. Центральним образом цієї збірки став капельмейстер Крайслер, музикант і композитор, усім серцем відданий мистецтву. Він живе у світі, де безроздільно панують люди з прагматичним мисленням, яким не відоме поетичне світобачення, тому Крайслер приречений на самотність і страждання. Але герой не втрачає у своїй душі прагнення до високих ідеалів і творення прекрасного. Крайслер стане героєм і в деяких наступних творах. У 1816 р. опублікована найвідоміша літературна казка Гофмана «*Лускунчик і мишачий король*» — гімн творчій фантазії, яка перемагає зло. У казці це справді можливо, але в дійсності все було набагато складніше...

Вид на Кенігсберг. Близько 1850 р.

У ранніх книжках Гофмана виявився основний конфлікт його творчості — протиставлення двох світів: реально-побутового та поетичного, породженого фантазією митця. Усіх гофманівських персонажів можна поділити на дві групи — філістерів та ентузіастів. Перші

живуть у звичайному світі, їхні інтереси обмежені буденними справами, грошовими прибутками, кар'єрою, приземленими інтересами. Вони не цінують мистецтво й красу, не мають уявлення про високі ідеали. Ентузіастів набагато менше, ніж філістерів, які витісняють людей із романтично-поетичною свідомістю. Але саме ентузіасти, як уважав Гофман, здатні проникнути в глибини світу, пізнати істину, створювати прекрасне. Ентузіасти в його творах є носіями духовності й моралі, утіленням мистецького покликання.

У 1818 р. написана повість «Крихітка Цахес, на прізвисько Цинобер», у 1819–1821 рр. вийшла друком збірка оповідань Гофмана «Серпаніонові брати», 1822 р. — «Життєві погляди кота Мурра». Це далеко не повний перелік шедеврів митця, який прославився ще за свого життя в різних галузях мистецтва. Але його життя було коротким. 25 червня 1822 р. Е. Т. А. Гофман помер у м. Берліні.

«КРИХІТКА ЦАХЕС, НА ПРИЗВИСЬКО ЦИНОБЕР». Сюжет і композиція.

Дія повісті відбувається у фантастичному князівстві Керепес, де правлять князі Пафнутій і Барсануф. Оповідь розпочинається з опису поневірянь бідної селянки Лізи, яка потерпає через злигодні, а також через те, що в неї народився син-потвора Цахес. Випадково Лізу з Цахесом побачила добра фея Рожабельверде, яка вирішила виправити природну несправедливість і нагородити Цахеса чарівним даром. Відтоді всі сприймали потворного Цахеса за красеня й приписували йому всі найкращі риси, вчинки й успіхи інших людей. Цахес, якого тепер стали шанобливо називати Цинобером, швидко піднімається сходишками кар'єри. Він нічого не вміє робити, він не тільки потворний зовні, але й брутальний, духовно обмежений, аморальний та зухвалий, але чари феї посприяли: Цахес посідає високі посади (незаслужено став першим міністром) й отримує відзнаку — Орден зелено-плямистого тигра. Під впливом чар Цинобера перебувають не тільки правителі та їхнє оточення, а й прекрасна Кандида (яку щиро кохає студент Бальтазар, однак вона забула про нього) та її батько — професор університету Мош Терпін, який з радістю віддає доньку заміж за «надзвичайно обдарованого й талановитого юнака».

ЛІТЕРАТУРНА ПРОГУЛЯНКА

Гофман і Моцарт

Музика В. А. Моцарта надзвичайно вплинула на діяльність Е. Т. А. Гофмана. Зачарований творами Моцарта в студентські роки, Гофман згодом змінив своє третє ім'я на Амадей. Так він і ввійшов в історію світової літератури як Ернст Теодор Амадей Гофман. Моцартіанство — не тільки як музичний стиль, але і як стиль творчості, і як стиль життя — дуже приваблювало Е. Т. А. Гофмана. Легкість і віртуозність, нестримний політ фантазії й дивовижність картин, здатність до безкінечних імпровізацій та відчуття всесильної волі творця, що веде за собою читачів, притаманні двом великим митцям — Моцарту й Гофману. Не випадково Гофман пробував свої сили не тільки в галузі літератури, а й створював опери, кантати, давав уроки музики. У його творах діють чимало музикантів і композиторів. Він уважав, що музика й слово не віддільні одне від одного, тому улюблені герої Гофмана завжди чують музику у своїй душі — музику природи, поезії та кохання. Цим вони відрізняються від філістерів, людей-прагматиків, яким не відоме прекрасне й у душі яких не звучить музика.

Б. Краффт.
Портрет
В. А. Моцарта.
1819 р.

К. Ф. Тіле. Ілюстрації до першого видання Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес», 1819–1820 рр.

Сюжет повісті є не послідовним. Розповідач перериває повісткування про теперішні події описами минулих часів, про те, як люди жили раніше й що сталося внаслідок реформи освіти, запровадженої князем Пафнутієм та його міністром Андресом, колишнім камердинером. Освітою вони називали посилення суворох порядків у державі, боротьбу із небезпечними настроями, вільнодумством мешканців. Переслідуванням були піддані феї та люди, які втілювали свободу думки та вчинків. Фея Рожабельверде теж була серед тих, кого переслідували, проте вона змогла вижити у світі насильства й духовних обмежень, хоча й оселилася в притулку та змінила своє ім'я на Рожа-Гожа-Зеленава, а потім на Рожа-Гожа. Однак вона не перестала творити добро й різні дива силою своєї фантазії. Проте навіть її дива не могли змінити усталені порядки в державі, де на посади призначали зовсім не тих, хто на них заслуговував, де не цінували чесну працю, мистецтво, вільну думку.

Світ філістерів та ентузіастів. Засобами фантастики Е. Т. А. Гофман викриває світ філістерів, де люди прагнуть грошей і високих посад не завдяки особистим здібностям і працелюбності, а завдяки наближенню до владарів. Так, Цахес робить стрімку кар'єру лише за допомогою трьох золотих волосин, якими наділила його фея Рожабельверде. Професор Мош Терпін сподівається через шлюб своєї дочки із Цахесом теж обійняти вигідну посаду й покращити фінансове становище. Навіть мати Цахеса, селянка Ліза, прагне заробити хоча б трохи грошей на своєму синові-потворі: коли він був живий, вона жebraкувала, усім показуючи потвору, а коли він помер, продавала цибулю на його похоронах. Князі та їхнє оточення не знають, що таке чесно працювати задля держави, не дбають про народ, а всі державні інституції зайняті абсолютно марними справами, як-от: засідання орденської комісії, що визначала кілька тижнів, як потрібно носити Орден зелено-плямистого тигра — зі скількома гудзиками.

Філістерство не тільки панує в князівському оточенні, а й проникає в молодіжне середовище. Так, студент Фабіан повчає свого приятеля Бальтазара, щоб той займався лише практичними, корисними справами, а не витрачав час на заняття поезією й споглядання природи. Кохання Бальтазара до прекрасної Кандиди та написання віршів викликають у Фабіана насмішки. Фабіан не вірить у різні дива,

Університети в добу романтизму відігравали визначну роль у поширенні передових поглядів та ідей. Так, наприкінці XVIII — на початку ХІХ ст. у м. Єні в студентському середовищі виникло поняття «філістер». Цим словом студенти, носії нової свідомості, називали містян-бюргерів, обмежених суто прагматичними інтересами.

Слово *філістер* походить з нім. *Philister* — *філістимлянин*. У Біблії філістимляни — народ, який переслідував євреїв, тому за євреїв вступилися Бог і біблійні герої (Самсон, Давид, Мойсей та ін.). Між німецькими студентами й містянами-бюргерами виникали сутички, що нерідко завершувалися кривавими бійками. У 1693 р. пастор під час промови на похованні одного зі студентів, убитого містянами, процитував слова Далілі з її звернення до Самсона: «Філістимляни на тебе, Самсоне!» З того часу слово *філістер* уживається в значенні «людина з обмеженим світоглядом, самозадоволена, яка не цінує знання, науку, мистецтво, не має естетичних і моральних пріоритетів; неосвічений обиватель, що відрізняється прагматичною поведінкою й не має духовних потреб; людина заскорузла, дріб'язкова, без ідеалів, раб міщанської моралі».

не бачить ніякого сенсу в мистецтві. Але зустріч із чарівником Проспером Альпанусом і подальші пригоди з Бальтазаром переконали його в іншому.

Студент Бальтазар у повісті утілює поетичне світобачення. Саме йому, творчій особистості, відкривається краса природи, він чує її музику, здатний на глибокі почуття й на втілення прекрасного в мистецтві слова. Однак поява Цахеса стає на заваді не тільки його діяльності як поета, а й на його щастя з коханою. Успіх поеми Бальтазара приписують нікчемі Циноберу, а Кандида, перебуваючи, як і всі, у захваті від Цахеса, віддає йому руку й серце.

Утім, у казковому світі Е. Т. А. Гофмана на допомогу поетові й ентузіастові Бальтазару приходить чарівна сила добра. Маг і чародій Проспер Альпанус вирішив допомогти студентові й відновити справедливість. Але для того Бальтазар мусив побачити й відчути внутрішнім зором таємну силу Проспера Альпануса. Бальтазар вірив у нього — і його віра була винагороджена. Проспер Альпанус домовився з феєю Рожею-Гожею про те, щоб знешкодити Цинобера, дає героєві чарівний предмет (маленький лорнет), щоб знайти чарівні золоті волосинки на голові Цахеса й вирвати їх, відкривши всім його справжню сутність. Отже, Бальтазар як казковий герой винагороджується чарівником за своє вірне кохання, поетичний талант і прагнення боротися зі злом. У фіналі він перемагає Цахеса, одружується з Кандидою. Вони живуть довго та щасливо в прекрасному маєтку, Бальтазар займається творчістю, а Кандида — домашнім господарством і сімейним затишком. Щасливий фінал утілює ідеал письменника про перемогу добра над злом, ентузіастів — над світом філістерів.

Гротеск. Е. Т. А. Гофман створив гротескний світ, який варто розглядати не в прямому, а в переносному значенні. Засобами іносказання письменник прагнув попередити читачів про небезпеки суспільства та вади людської свідомості, що може легко потрапити в оману та яку можна призвести до хибних висновків. Гротеск — поєднання у фантастичній формі потворного й смішного. Почвара Цинобер — це гротескний образ духовної обмеженості, аморальності, наглості та брутальності. В образах правителів Керепесу піддано критиці державну машину, яка слугує не народові, а лише особистим інтересам володарів. А князівство Керепес — це образ абсурдного суспільства, у якому зміщені всі цінності й пріоритети, де аномальне видається за нормальне. Не випадково в повісті звучать слова *хабарництво, арешт, і стіни мають вуха, таємний* (радник, експедитор), *конфіскувати, підризати крила, вигнати* тощо. Атмосфера переслідування, підслуховування, підлабузництва панує в Керепесі. Бальтазар постійно запитує себе, чи це він збожеволів, чи збожеволіло все суспільство довкола. У світі, де панують насильство й прагматичний розрахунок, знецінюються мораль, мистецтво, людяність. Однак письменник долає соціальний абсурд засобами комічного.

У гротескному світі Е. Т. А. Гофмана сміх — позитивний герой повісті, який знімає маски з невидимого зла. Коли Бальтазар вирвав чарівні золоті волосинки з голови Цахеса, усі зрозуміли, що він нікчема, і людей охопив регіт. Незважаючи на те, що Цинобер кричав про те, що він міністр, ніхто не слухав його, усі прозріли й тільки сміялися над потворою. Цинобер помер, як зазначає розповідач, «гумористичною смертю». Коли розпочалося повстання, Цахес хотів сховатися в туалеті, але послизнувся — і впав у срібний горщик. Тільки маленькі тоненькі ніжки стирчали з посудини. І ця картина теж є гротескною: замість високого чину — ніщо.

Н. Гольц. Ілюстрація до повісті Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес...». 1978 р.

Н. Гольц. Ілюстрація до повісті Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес...». 1978 р.

Символіка. Повість наповнена яскравими символами, серед яких велику роль відіграють різні предмети — як побутові, так і чарівні. Так, три золоті волосинки — це символ необмеженої влади, яка згубно впливає на суспільство й на свідомість людей. Орден зелено-плямистого тигра — символ марнославства. Срібний горщик — символ нікчемності того, що претендує на владу й багатство. Магічне намисто, яке Рोजабельверде подарувала Кандиді, щоб вона ніколи не дратувалася, — символ домашнього спокою та людських стосунків. Маленький лорнет — символ особливого внутрішнього бачення, яке має допомогти людині розпізнати приховану сутність явищ. Небесна музика природи — символ мистецького покликання тощо.

КРИХІТКА ЦАХЕС, НА ПРІЗВИСЬКО ЦИНОБЕР (1818)

Повість
(Скорочено)

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Коментарі

Бідна селянка Ліза нарікала на прикрощі долі, бо мала нещастя народити страшну потвору — Цахеса. Фея Рोजа-Гожа вирішила допомогти їй та наділити Цахеса чарівною привабливістю. Відтоді всі сприймали Цахеса не таким, як його знала мати.

(...) — О пані Лізо, пані Лізо, який же у вас милий та гожий хлопчик! Це ж справжня ласка Господня — така чудесна дитина. — Він [пастор] узяв малого на руки, почав його пестити й зовсім, здається, не помічав, як негречний курдупель огидно мурчав і нявчав, і намагався навіть укусити шановного панотця за носа.

А пані Ліза стояла, приголомшена пасторовими словами, утупивши в нього погляд, і зовсім не знала, що їй подумати.

Н. Гольц.
Ілюстрація до повісті
Е. Т. А. Гофмана «Крихітка Цахес...». 1978 р.

— Ох, милий панотченьку, — почала нарешті вона плаксивим голосом, — такий людині Божій, як ви, не личило б кпити з мене, бідолашної, яку Господь невідь за що покарав цим огидним вироком!

— Що ви балакаєте, — заперечив пастор дуже поважно, — що ви балакаєте? Кпити... вироком... кара Господня... Я зовсім вас не розумію та знаю лише, що ви, либонь, чи не осліпли, коли свого милого синка не любите від щирого серця. Поцілуй мене, моє любе малятко!

Пастор пригорнув малого до себе, але той буркнув:

— Не хочу!

І знову клацнув зубами, наміряючись укусити пастора за носа.

— Бачили ви його, лиху бестію! — скрикнула злякано Ліза. (...)

— Послухайте, пані Лізо, віддайте мені свого хлопчину на моє піклування та виховання. Я покладаю на нього великі надії. За ваших тяжких нестатків хлопець тільки обтяжуватиме вас, а я буду